

Kamenné kříže a křížové kameny okresu Svitavy

Autor: Matěj Kmošek

Škola: Gymnázium Aloise Jiráska

T. G. Masaryka 590

570 01 Litomyšl

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. V seznamu literatury jsem uvedl veškeré zdroje, které jsem použil.

V Sebranicích dne

Podpis

Poděkování:

Chtěl bych poděkovat Pavlíně Buchtové a Martě Janečkové za pomoc při překladech z německé literatury. Dále mým rodičům, že se mnou měli trpělivost projezdit a prochodit za kříži stovky kilometrů.

Anotace

Práce se zabývá problematikou kamenných křížů a křížových kamenů na území okresu Svitavy. Jedná se o kamenné objekty vzniklé v období přibližně od 13. do 18. stol., vytvořené z jednoho kusu kamene, které nesou svým tvarem či vytesaným reliéfem symbol kříže. V práci jsou popsány mnou v současnosti nalezené kříže spolu s kříži již neexistujícími. Cílem práce je zdokumentování současného stavu křížů ve srovnání se stavem v minulosti a obnovení zájmu o tyto památky. Práce by měla ukázat, že kříže mají duchovní a historickou hodnotu i pro současného člověka.

Obsah

ÚVOD	7
TEORIE VZNIKU KŘÍŽŮ	8
INTERPRETACE PŮVODU KŘÍŽŮ A JEJICH ZKOUMÁNÍ NA SVITAVSKU V MINULOSTI	11
NALEZENÉ KŘÍŽE	13
BOHUŇOV	13
BŘEZINA	13
DESNÁ	14
DOLNÍ ÚJEZD	15
HORNÍ HYNČINA – POHLEDY	16
JAROMĚŘICE	18
JEDLOVÁ	19
LAČNOV – SVITAVY	20
MODŘEC	20
MORAVSKÁ TŘEBOVÁ	21
PETRŮVKA	22
RADIMĚŘ	23
SEBRANICE	24
SVOJANOV	25
TRSTĚNICE	28
TRŽEK	28
VIŠŇÁRY	29
VRANOVÁ LHOTA	29
NENALEZENÉ KŘÍŽE	33
GRUNA	33
HORNÍ HYNČINA – POHLEDY	33
HRADEC NAD SVITAVOU	34
JANŮVKY	34
KVĚTNÁ	34
LINHARTICE	35
OPATOV	35
RADKOV	35
SEBRANICE	37
SVITAVY	37
TŘEBAŘOV	38
ZÁVĚR	41
SEZNAM LITERATURY	42
PŘÍLOHY	44

Úvod

Může se jevit, že kříže, o kterých tato práce pojednává, stojí zdánlivě zbytečně a dnes nemají žádnou hodnotu. Kříže jsou však více než opracované kusy kamene, jsou to svědci naší minulosti a upomínají na někdy velmi pohnuté osudy našich předků. Valná většina křížů je pravděpodobně památníkem nešťastně zemřelému člověku.

Kříže jsou součástí naší historie a krajiny. Některé jsou svědky řešení trestního práva v minulosti, jiné zase vznikly pro upomenutí na zesnulého člověka. Kříže jsou zhotoveny výhradně z jednoho kusu kamene, nejčastěji z pískovce, někdy opuky nebo žuly. Mají jednoduchý, robustní tvar. Umělecké ztvárnění nebylo pro kříž příliš důležité, hlavní význam byl v jeho duchovní hodnotě. I když kamenné kříže nesou nejznámější symbol křesťanství, kříž, nejsou až tak úzce spjaty s křesťanstvím jako s úctou ke smrti a zemřelým.

Tato práce se věnuje výhradně kamenným objektům, které svou formou nesou symbol kříže. Práce se nezabývá kamennými náhrobky na hřbitovech ani hraničními kameny. I když někdy je poměrně složité rozhodnout, jak který objekt charakterizovat.

Kříže na Svitavsku, čímž je v této práci myšleno území nynějšího okresu Svitavy, lze rozdělit na dva druhy, kamenné kříže a křížové kameny. Kamenné kříže jsou kameny, otesané do tvaru kříže. Křížové kameny jsou kamenné desky s rytinou či reliéfem kříže.

Hlavním cílem této práce je zmapování současného stavu křížů na Svitavsku. Měla by poskytnout přehled o interpretaci původu jednotlivých křížů a srovnání jejich početního stavu v minulosti a současnosti.

Převážná část křížů se dnes zachovala ve volné krajině, na venkově a na méně frekventovaných místech. To je způsobeno odlišným přístupem lidí žijících ve městech a na venkově. Ve městech padly kříže za oběť výstavbě komunikací a městské zástavbě. Na venkově měli lidé ke křížům do jisté míry větší úctu. I tak se dnes mnoho křížů nenávratně ztrácí, často jsou ukradeny a prodány do soukromých sbírek do zahraničí. O ochranu křížů by se měly více starat jak občané, tak příslušné úřady, jinak bude většina těchto památek brzy nenávratně ztracena.

Hledáním kamenných křížů jsem se zabýval již dříve, avšak až znovuzrození kříže v mé rodné vesnici, v Sebranicích, roku 2008, mě inspirovalo k vytvoření této práce. Kříž v Sebranicích nebyl dříve v žádné literatuře publikován a jeho existence není mezi místními obyvateli téměř známa.

Kříže jsem nacházel při řadě výprav vykonaných převážně autem, protože velká část křížů je poměrně vzdálena od mého bydliště v Sebranicích. Při vlastním hledání křížů jsem nachodil nespočet kilometrů v terénu, jelikož řada křížů stojí na odlehlých místech v lesích a na lukách.

Teorie vzniku křížů

Bádáním o vzniku křížů se zabývala řada historiků i laiků. Dosud však není téměř u žádného kříže možné jednoznačně určit, z jakého důvodu byl zhotoven. To je zapříčiněno absencí pramenů týkajících se křížů z doby jejich vzniku. Naleznou se výjimky, kdy je zcela výjimečně kříž zmíněn ve smírčí smlouvě, ve které je stanoveno, že pachatel má postavit jako trest za spáchanou vraždu na památku zavražděného kříž. Z převážné většiny jsou však kříže v literatuře zmiňovány až v 19. a 20. století. V této době jsou zaznamenávány již pouze pověsti, týkající se křížů. Začátek zájmu o kříže v 19. stol. by se patrně dal vysvětlit počátkem romantismu, který se u nás v této době začíná objevovat. Kříže upoutávaly hlavně svou tajemností a nejasností pověstí, které o nich kolovaly.

Pověsti však jistě nejsou spolehlivý zdroj informací o historii křížů, jelikož většinou ústní předávání nutně zkreslilo jejich původní znění. Občas se také stávalo, že událost, která se stala poblíž kříže, byla k němu přiřazena, a na původní důvod vzniku kříže se zapomnělo, nebo byla pověst ke kříži vytvořena až druhotně, nejčastěji podle textu či obrazců vyrytých na kříži. Přesto jsou pověsti jeden z mála zdrojů, ze kterého je možné se o historii a původu některých křížů alespoň něco dozvědět.

Na křížích se někdy objevují rytiny, například vyobrazení vozu, nástroje, který mohl být vražednou zbraní nebo atributem zavražděného, nebo je zde vytesán text týkající se události spojené s křížem. Tyto rytiny ale nutně nemusejí pocházet z doby vzniku kříže a nemusí se ani pojít s původní událostí. Stávalo se, že když byl zapomenut původní smysl kříže, událost, která se stala poblíž kříže, k němu byla přiřazena a dále šířena jako původní. Na kříž mohl být dodatečně vysekán symbol, potvrzující původnost nově přiřazené události. Proto rytiny na křížích často ještě více znemožňují určení původu křížů.

Výkladů původu křížů je celá řada, pro přehlednost uvedu pouze ty, se kterými jsem se při svém bádání setkal. Pověsti a důvody postavení křížů lze shrnout do několika kategorií:

1. Cyrilometodějská tradice
2. Germánská symbolika
3. Pamětní význam
4. Smírčí původ
5. Poutní význam

1. Hlavně na území Moravy ale i na pomezí Čech a Moravy byla velmi silná tendence spojovat původ křížů s věrozvěsty Cyrilem a Metodějem. Do Čech však tato tendence nijak zvláště nepronikla. Lid kříže nazýval cyrilské či cyrilometodějské. Cyrilometodějská tradice pronikala také mezi německé obyvatelstvo žijící v Česku, nasvědčuje tomu německý výraz pro kříže Cyrillkreuz.¹

Kříže měly být postaveny lidmi, kteří byli převráceni na křesťanství Cyrilem a Metodějem při jejich misii na památku jejich kázání a konání. Odvážnější teorie tvrdí,

¹ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969.

že Cyril a Metoděj vytesali kříže vlastnoručně.² Při počtu křížů, kterým je přisuzována cyrilometodějská tradice, je však velmi nepravděpodobné, že by to bylo možné.

Cyrilometodějská tradice byla prosazována hlavně v 19. stol. V druhé polovině 19. stol byly na Svitavsku téměř všechny kříže považovány za kříže cyrilometodějské. Cyrilometodějská tradice se mezi lidmi uchytila hlavně proto, že se této myšlenky ujala katolická církev a šířila ji z kazatelen mezi prostý lid. Tato tradice mezi lidmi zakořenila tak hluboce, že v některých oblastech je udržována ještě dodnes.

Už při pouhém pohledu na kříže, kterým je přisuzován cyrilometodějský původ, lze podle zvětralosti povrchu usuzovat, že kříže nepocházejí z 9. stol. V době cyrilometodějské misie oblast převážně Hřebečska, kde se na Svitavsku kříže s cyrilometodějskou tradicí nacházejí nejvíce, byla porostlá neprostupným hvozdem a nebyla téměř osídlena. Nebyli zde proto ani lidé, kteří by kříže na památku kázání věrozvěstů postavili. Původ křížů musí být tedy značně mladšího data. Žádný z křížů na Svitavsku a nejspíše i z celého Česka tedy není možné přiřadit k cyrilometodějské tradici.

2. Někteří němečtí historici nepřijali cyrilometodějský původ křížů, a proto si vytvořili opoziční teorii vzniku křížů, která se zakládá na germánské symbolice. Tyto spory mezi cyrilometodějským (tedy v podstatě českým) a germánským původem křížů byly vedeny hlavně kvůli spekulacím o původním osídlení na určitých územích, v tomto případě hlavně Sudet. Teorie je založena na podobnosti symbolu slunce objevujícího se pouze nepoččetně na několika křížích jak v Česku, tak na původním germánském území. Tato teorie však byla neudržitelná vzhledem k malému počtu křížů s tímto symbolem.³

3. Kříž jako symbol Kristovy smrti ukřižováním postupně získal řadu významů, jedním z nich je kult smrti rozšířený především za dob pohanství, ale v určitých formách přetrvávající až do vrcholného středověku. Lidé při úmrtí vztyčili na místě smrti kamenný kříž jako památku na zesnulého. Ke každému kamennému kříži je do jisté míry možné přiřadit pamětní význam na úmrtí. Mezi kříže s pamětním významem je možné zařadit také kříže smírčí, kdy ale kříž vztyčený vrahem zesnulého neplní pouze pamětní funkci. Mezi pamětní kříže patří také kříže nazývané švédské, francouzské, které byly podle pověstí vztyčeny na památku úmrtí zahraničního vojáka, který u nás zemřel při některé válce či tažení.

4. Smírčí původ křížů je jedna z věrohodně doložitelných teorií o vzniku křížů. Tato teorie se u nás začala rozšiřovat na konci 19. stol. spolu s teorií cyrilometodějskou, byla ale známa již dříve.

Smírčí původ křížů je úzce spjat se vztahem k právu v minulosti. Za vraždu existoval až do období raného středověku pouze jeden způsob odplaty, a to krevní msta. Vyšším stupněm vývoje práva byla možnost se z trestu vykoupit. Tehdejší vnímání trestního stíhání bylo zcela odlišné od dnešního. Pozůstalí mohli buď požadovat vymáhání trestu u vrchnosti, nebo se s pachatelem domluvit na vyrovnání. Ve starých kronikách je možné nalézt zmínky o takovýchto vyrovnáních. Jedná se o „smírčí smlouvy“, ve kterých je zapsáno, čím je pachatel za prominutí trestu povinován. Znění této smlouvy záleželo hlavně na straně pozůstalých, soud do ní nezasahoval. Uzavírání těchto smírčích smluv bylo soudem dokonce podporováno, někdy sám soud vyzýval, aby byla smírčí smlouva uzavřena. K uzavření

² SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969.

³ Kolektiv autorů. *Kamenné kříže Čech a Moravy*. Druhé, doplněné vydání. Praha : Argo, 2001. s. 24.

smlouvy mohlo dojít v jakékoli fázi stíhání. Mohla být uzavřena ještě před zahájením soudu, v jeho průběhu a také po jeho ukončení, tedy odsouzení pachatele. Obsahem smírčích smluv bylo peněžní vyrovnání s rodinou zesnulého a často také zaplacení peněžního obnosu blízké farnosti. Někdy se ve smlouvách objevuje netypický prvek, například odprošení pozůstalých nebo právě zhotovení a postavení kamenného kříže. Kříž byl postaven na památku neblahé události, jako projev pokory a veřejné kajícího a pro smíření se se zavražděným v duchovním slova smyslu.⁴

Smírčí smlouvy se ve střední Evropě objevují na začátku vrcholného středověku a to především ve městech. Městské právo bylo vždy vyspělejší než právo vesnické, proto se smírčí dohody objevují hlavně ve městech. Právo se zvykem uzavírání smírčích smluv se k nám dostalo převážně z německých měst. Obyčej uzavírání smírčích smluv skončil spolu se změnou právního řádu. V celorepublikovém rozsahu se tato změna stala nejspíše v první polovině 17. stol. s obnovením zemského zřízení v pobělohorské době. Kříže spojené se smírčími smlouvami tedy lze zařadit do období let 1200 – 1700.⁵

Křížů spojených s doloženou smírčí smlouvou je však v porovnání s celkovým počtem kamenných křížů pouze minimum. Poměrně často se stává, že i když je v kronice zapsána zmínka o smírčí smlouvě, podle které má pachatel postavit kamenný kříž, tento kříž chybí. To mohlo být způsobeno buď pozdější ztrátou kříže nebo se pachatel vraždy mohl nějakým způsobem vyhnout nutnosti kříž postavit.

Jelikož měl kříž často zhotovit sám pachatel, nejsou smírčí kříže většinou zhotoveny příliš zručně a nemají velké rozměry. Někdy ale mohl odsouzený kříž pouze nechat zhotovit a zaplatit za něj. V tomto případě mají kříže odlišnou podobu.

Na Svitavsku jsou z kronik známy čtyři zápisy smírčích smluv, jejichž obsahem je také postavení kamenného kříže.⁶ Tyto smlouvy se týkají křížů v Hradci nad Svitavou, Linharticích, Svitavách (Kamenné Horce) a Moravské Třebové. Pouze u kříže ve Svitavách však existuje pozdější poznámka, která potvrzuje jeho skutečné postavení. Ostatní kříže možná nebyly ani vůbec postaveny nebo byly časem ztraceny.

5. U některých křížů (na Svitavsku patrně kříž v Jaroměřicích) je možný poutní původ křížů. Poutní kříže jsou postaveny hlavně pro vytvoření nebo zvýšení přitažlivosti poutního místa. S křížem je uměle spojena pověst církevního významu, pro kterou je kříž navštěvován. Tento původ křížů není ale nijak častý a jedná se pouze o zajímavou teorii, která však není nijak zvlášť věrohodně podložena.⁷

⁴ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969.

⁵ Tamtéž.

⁶ Zápisy z těchto smluv se mi bohužel nepodařilo dohledat.

⁷ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969.

Interpretace původu křížů a jejich zkoumání na Svitavsku v minulosti

České prostředí

V druhé polovině 19. stol. působila na Moravě řada českých historiků a vlastenců, kteří se mimo jiné zabývali kříži na Svitavsku. Tito badatelé nebyli jednotní v interpretaci původu křížů. Někteří přisuzovali původ většiny křížů cyrilometodějské tradici. Hlavními zastánci této teorie byli Jan Havelka, Jindřich Wankel a František Příkryl. Tito badatelé však nezakládali svoje bádání na exaktních vědeckých základech.⁸ Tohoto výkladu původu křížů se poměrně brzy ujala církev a šířila ho z kazatelen mezi lid. Cyrilometodějský výklad původu křížů se významně rozšířil a ustálil. Velkému počtu křížů na Svitavsku, ale i na celé Moravě, byl postupně bez zjevných důvodů přiřazen cyrilometodějský původ.

Proti zastáncům cyrilometodějské tradice se na konci 19. stol. postavili historici s teorií o smírčích křížích. Tuto teorii doložili přesvědčivými důkazy. Dokázali, že vznik křížů je nutné místo 9. stol. datovat až do 12. – 17. stol. Přestože nebylo u všech křížů možné dokázat smírčí původ, byla tato teorie obecně uznána. Někteří badatelé, mezi nimi i František Příkryl, se však i nadále upínali k cyrilometodějskému původu křížů.⁹ Cyrilometodějská tradice se dokázala do té doby tak ustálit, že na určitých místech se mezi lidmi udržela dodnes.

Po skončení těchto sporů se na kříže téměř zapomnělo. Zajímat se o ně nepřestali pouze někteří z badatelů, mezi nimi Inocenc Ladislav Červinka a František Příkryl. Po druhé světové válce nebylo žádoucí zabývat se touto problematikou. Až v šedesátých letech byly kříže připomenuty několika regionálními historiky.¹⁰

V sedmdesátých letech se kříži na Malé Hané zabýval Vlastimil Sedlák. Ve své práci „Záhadné kříže“¹¹ popisuje pouze několik křížů ze Svitavska, jedná se o kříže ve Vranové Lhotě, Petrůvce, Jaroměřicích, Březině a Horní Hynčíně, dále se zabývá ještě dalšími čtyřmi kříži, které ale leží mimo Svitavský okres. Sedlák se viditelně přiklání k teorii o smírčích kamenech a odmítá cyrilometodějskou tradici.

Další zpracování o křížích podává Jiří Ošanec, publikující v Moravskotřebovských vlastivědných listech na přelomu 20. a 21. stol. Ošanec navazuje především na německé historiky, hlavně na Czernyho¹². Ve svých příspěvcích mapuje tehdejší stav křížů a srovnává ho s Czernyho seznamem. K tomuto seznamu se mu podařilo přidat ještě další tři kříže, a to v Tržku, Bohuňově a Višňárech.

⁸ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Tamtéž.

¹¹ Tamtéž.

¹² CZERNY, Alois. *Kreuzsteine und Steinkreuze*. Mitteilungen zur Volkskunde des Schönhengster Landes. 1907, č. 3. s. 65 – 91.

Společnost pro výzkum kamenných křížů při Městském muzeu v Aši vydala v roce 2001 knihu *Kamenné kříže Čech a Moravy*¹³. V této knize je podchycena většina mnou nalezených křížů ze Svitavska. Chybí pouze kříže v Sebranicích a na Desné. Při hledání křížů se jedná o velmi hodnotnou knihu pro množství zde zapsaných křížů. Z dostupných publikací tato kniha poskytuje informace o patrně největším počtu kamenných křížů na území Čech a Moravy.

Německé prostředí

Protože převážná část nynějšího okresu Svitavy patřila dříve na území Sudet a byla až do konce druhé světové války osídlena hlavně německým obyvatelstvem, působilo zde také několik německých historiků. Bádání zaměřené na kříže probíhalo ze strany německých historiků paralelně s českým, avšak pouze výjimečně se prolínalo. Němečtí badatelé nebyli nijak zvlášť ovlivněni cyrilometodějskou tradicí a většina z nich interpretovala kříže jako smírčí či pamětní.

Německé články vycházely v 19. a na začátku 20. stol. hlavně v časopisech „Mitteilungen der K.K. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale“ a „Mitteilungen K.K. Central Kommission für Kunst und historische Denkmale“ vydávaných ve Vídni a v regionálním „Mitteilungen zur Volks- und heimatkunde des Schönhengster Landes“ a v „Mitteilungen zur Volkskunde des Schönhengster Landes“.

Centrum německé oblasti Svitavska, potažmo Hřebečska bylo v Moravské Třebové. Zde působil nejvýznamnější historik v rámci zkoumání křížů na Svitavsku, Alois Czerny (1847 – 1917). Jeho dílo je základem pro následné zkoumání křížů. Popsal 33 křížů, z toho pouze 24 jich náleží do nynějšího okresu Svitavy. Ve svém seznamu rozděloval kříže na Kreuzsteine¹⁴ (kameny A 1 – 6) a Steinkreuze¹⁵ (kříže B 7 – 32). Další kříže v okrese Svitavy, nacházející se v podstatě již v Čechách, ležely patrně mimo oblast jeho zájmu, která zaujímala téměř výhradně území Hřebečska, a proto se jimi nezabýval.¹⁶

V návaznosti na Czernyho se kříži zabývalo několik dalších regionálních německých badatelů. Mezi nimi Franz Ledel, který se věnoval hlavně křížům ve Třebařově, Svojanově a Radkově.¹⁷

Po druhé světové válce bylo bádání z německé strany velmi omezeno z důvodu vysídlení velké části německého obyvatelstva. V druhé polovině 20. stol. jsou německy psané články publikovány v časopise „Schönhengster Jahrbuch“. Jedním z přispěvatelů, zabývajícím se kříži, byl Franz Glotzmann.

¹³ Kolektiv autorů. *Kamenné kříže Čech a Moravy*. Druhé, doplněné vydání. Praha : Argo, 2001.

¹⁴ V překladu: „křížové kameny“.

¹⁵ V překladu: „kamenné kříže“.

¹⁶ CZERNY, Alois. 1907.

¹⁷ LEDEL, Karl. *Denksteine*. In *Mitteilungen zur Volks- und heimatkunde des Schönhengster Landes*. Mährisch Trübau, 1936. s. 105

Nalezené kříže

Následně popsané kříže byly mnou na podzim roku 2010 nalezeny, vyfoceny a změřeny. Většinu nalezených křížů se mi podařilo vyhledat s pomocí knihy Kamenné kříže Čech a Moravy¹⁸.

Bohuňov

Poloha: Kříž stojí na levé straně silnice z Bohuňova do Vítějevsi ve svahu za silničním příkopem.

Popis: Křížový kámen z pískovce s dvojitým reliéfem latinského kříže otočený na západ. Kámen je celkově ve špatném stavu, je výrazně zvětralý a jeho vrchní část je značně poškozena. Z levého horního rohu vede šikmo vpravo dolů výrazná prasklina vyspravená betonem. Celý kámen je porostlý množstvím mechu a lišejníků. Fotografie viz příloha obr. č. 1.

(Rozměry udávané v textu: výška x rozpětí ramen x hloubka kříže.)

Rozměry: 80 x 58 x 16 cm

Historie: Starší německá ani česká literatura se o tomto křížovém kameni nezmiňuje, o jeho existenci se patrně nevědělo. Zmiňuje se o něm až Ošanec¹⁹ (MVL č. 5) a je zapsán v knize Kamenné kříže Čech a Moravy.

Kámen je opředen cyrilometodějskou tradicí, která ale vznikla až druhotně v 19. nebo na začátku 20. stol. Kámen je poměrně poškozený a jeho zvětralý povrch vypovídá o značném stáří. Nelze ho však přiřadit až do 9. stol. k Cyrilometodějské misii. Jiný původ ani žádná pověst nejsou ve spojitosti s kamenem známy, proto i nejspíše nadále zůstane jeho původ neznámý.

Březina

Poloha: Kříž stojí opřený o zeď domu č. p. 79 poblíž kapličky v obci Březina u silnice z Moravské Třebové do Letovic.

Popis: Mohutný klínový kamenný kříž z hrubozrnného pískovce (někdy je chybně udávána žula) otočený na východ. Kříž má značně nerovný povrch, stojí na asymetrické tlapaté noze

¹⁸ Kolektiv autorů. *Kamenné kříže Čech a Moravy*. Druhé, doplněné vydání. Praha : Argo, 2001.

¹⁹ OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny na Moravskotřebovsku a Svitavsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1995, č. 5. s. 15 - 18.

u paty značně rozšířené na levou stranu. Malá část pravého a vrchní část levého ramene je uražena. V horní části je kříž zakotven objímkou do zdiva pro jeho mělké usazení v zemi. Fotografie viz příloha obr. č. 2.

Rozměry: 127 x 138 x 26 cm

Historie: Je skoro jisté, že kříž nestojí na svém původním místě, protože dům, u něhož stojí, není starší než 200 let. Stáří kříže je ale znatelně vyšší. Podle plochy lomu bylo poškození na levém rameni způsobeno již před dlouhou dobou, zato pravé rameno nese stopy nedávného poškození. Do roku 1945 býval kříž natírán bílou barvou, poté se do Březiny přistěhovalo nové obyvatelstvo a zájem o kříž upadl.

Kříž je znám z české i německé literatury. Byl popsán Czernym²⁰ a podrobně Sedlákem²¹. Je zapsán i v knize Kamenné kříže Čech a Moravy.

Mezi původním německým obyvatelstvem byla rozšířena tradice, že kříž je památkou z třicetileté války. Na památku padlých švédských vojáků byl nazýván „das Schwedenkreuz“ tedy „švédský kříž“. Při zkoumání původu kříže hlavně německými historiky však bylo nalezeno hned několik variant. Kříž byl označován jako švédský náhrobek, smírčí kříž, cyrilometodějský kříž nebo dokonce jako prastarý ukazatel cesty.²²

Žádný z názorů na původ kříže však není nijak věrohodně podložený ani zvláště pravděpodobný. Jako švédský náhrobek je kříž označován pouze díky lidovému podání a nejsou známy žádné další podklady. Cyrilometodějská tradice byla jako u mnoha jiných křížů vytvořena uměle a vznikla pouze díky dobové tendenci. Smírčí původ také není pravděpodobný, protože mohutnost a materiál kříže neodpovídají dílu zločince neznalého kamenické práce. Interpretace jako ukazatel na prastaré stezce směřující do Čech, která měla nedaleko Březiny vést, se také jeví jako nesprávná. Další možností je, že se jedná o starý náhrobní kámen, který byl nalezen a usazen na dnešní místo. Žádná z teorií se však nezakládá na exaktních podkladech. Mohutnost kříže vypovídá o významnosti jeho původu. Jelikož ale nejsou známy žádné další informace, zůstane původ tohoto kříže nejspíše i nadále nedořešenou otázkou.

Desná

Poloha: Kříž stojí na okraji pole u plotu usedlosti č. p. 73 v obci Desná v místní části „Na Hraničkách“.

²⁰ CZERNY, Alois. *Kreuzsteine und Steinkreuze*. Mitteilungen zur Volkskunde des Schönhengster Landes. 1907. č. 3 s. 68.

²¹ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 42 - 44.

²² Tamtéž.

Popis: Drobný klínový pískovcový kamenný kříž s rozšiřujícími se rameny otočený na západ porostlý množstvím lišejníku. Na přední straně je vytesán již nečitelný nápis. Fotografie viz příloha obr. č. 3

Rozměry: 49 x 35 x 12 cm

Historie: Jedná se o téměř neznámý kříž. Stará německá ani česká literatura se o něm nezmiňuje. Z novější literatury se o něm nezmiňuje ani Ošanec, není zapsán ani v knize Kamenné kříže Čech a Moravy. Existuje o něm zmínka pouze od Františka Hurycha v časopisu Od Trstěnické stezky²³ a Karla Severina v knize Horní Újezd²⁴.

Ke kříži se váže pověst o šenkýřovi Královi z Kamenného Sedliště, který si měl v roce 1750 od svého souseda půjčit peníze, snad asi 300 zlatých. Tato půjčka byla stvrzena pouze podáním rukou a, jak bylo tehdy zvykem, nebyl sepsán ani žádný úpis. Soused však nedlouho poté zemřel, stačil ale o půjčce říci své ženě. Král však půjčku popřel a proto se případ dostal až před vrchnostenský soud v Litomyšli. Bez úpisu však nebylo možné spor rozsoudit, proto Král odpřisáhl „na hodinu“, jak bylo tenkrát také zvykem, že si žádné peníze nepůjčil a bylo po soudu. Když jel Král od soudu, na Hraničkách, kudy dříve vedla cesta k Dolnímu Újezdu, se však jeho kůň něčeho lekl. Král spadl z koně a hlavou narazil na špičatý kámen. Jeho kůň skončil v údolí v řece u chalupy č. 7 s polámanýma nohama. Ke Královi se hned seběhli lidé a začali ho křísit. Když přišel k sobě, doznal, že křivě přísahal a přikázal, aby byly peníze vdově z jeho majetku vyplaceny, zanedlouho poté zemřel. Vrchnost nařídila, aby byl na památku vztyčen kamenný kříž s nápisem: „*Zde na tomto místě se zabil pádem z koně křivopřísežník Král I. p. 1750*“. Podle vyprávění Král zemřel právě hodinu po skončení soudu.²⁵

V okolí se kříži říká „Králov kříž“. Podle pověsti se tedy jedná o pamětní kříž. Uvedený nápis je však ve srovnání s čitelnými částmi textu odlišný. Při vypravování byl pravděpodobně původní nápis zjednodušen a převeden do současné češtiny, proto se neshoduje.

Dolní Újezd

Poloha: Kříž stojí v lese ve svahu mezi údolím Jalového potoka a silnicí č. 360 z Litomyšle do Poličky.

Popis: Klínový opukový kamenný kříž s krátkými rameny a téměř nečitelným nápisem otočeným na západ. Čitelné jsou pouze číslice 7 a 8 a jméno JUZA. Ve spodní části kříž přechází do neopracovaného soklu. Fotografie viz příloha obr. č. 4.

Rozměry: 83 x 32 x 11 cm

²³ HURYCH, František. *Kamenný křížek na Hraničkách*. Od Trstěnické stezky : Vlastivědný sborník okresu Litomyšlského a Poličského. 1924/1925, IV, č. 1, s. 42 - 44.

²⁴ SEVERIN, Karel. *Králov kříž*. In Horní Újezd u Litomyšle. Horní Újezd, 2010. s. 121.

²⁵ Tamtéž.

Historie: Na kříži stál nápis: 1738
JAN JUZA

Z literatury české ani německé není kříž znám. Objevuje se až v knize Kamenné kříže Čech a Moravy, kde se píše, že kříž připomíná místo tragické smrti krčmáře Jůzy, jehož zabil padající strom.²⁶ Jedná se tedy nejspíše o pamětní kříž.

Horní Hynčina – Pohledy

I. kříž

Poloha: Kříž stojí ve svahu pod stavením č. p. 48 naproti domu č. p. 67 vedle podstavce misijního kříže na pravé straně silnice z Pohledů do Březové nad Svitavou

Popis: Nepravidelný oválný pískovcový křížový kámen natočený na jihovýchod, s málo zřetelným, poškozeným reliéfem řeckého kříže. Na čelní straně je v levé horní části znatelná horizontální rýha. Na zadní straně jsou nezřetelné číslice, pravděpodobně 863 nebo 868. Kámen stojí mírně vyvrácen, nakloněn na čelní stranu směrem k silnici. Je značně poškozen erozí, ale i mechanickým poničením. Fotografie viz příloha obr. č. 5.

Rozměry: 70 x 75 x 24

Historie: V padesátých letech 19. stol. byla s křížovým kamenem spojena pověst vypravující o blíže neurčených válečných událostech. V době plenění vojska táhnoucího proti křesťanům byla právě Horní Hynčina spolu s okolím v okruhu 12 nebo 11 mil ušetřena plenění a křesťanství zde zůstalo zachováno. Na památku tohoto zázračného skutku byly v obci postaveny křížové kameny s vyobrazením kříže. Zmíněné táhnoucí vojsko by mohlo patřit k husitskému hnutí nebo k třicetileté válce. Pověst byla zaznamenána Aloisem Czernym, ale již v 19. stol. byla na ústupu a brzy byla zapomenuta.

Další pověst byla zaznamenána v průběhu druhé poloviny 19. stol., jednalo se o typickou cyrilometodějskou pověst, která se brzy v obci stala tradicí. U kamene se zastavovala procesí a celkově byl kámen držen ve velké úctě, přestože se jednalo o převážně německou obec. Úcta ke kameni ještě vzrostla, když přečkal nevyvrácen mohutnou povodeň, která jinak způsobila mnoho škody. Blízko kamene byl církevní misíí postaven Misijní kříž a křížový kámen k němu byl přivalen jako klekátko. Kvůli pobouření věřících musel být kámen opět usazen na původní místo. Tento čin byl vnímán jako rouhání a neúcta k posvátnému místu. Cyrilometodějská tradice spolu s procesími ke kameni

²⁶ Kolektiv autorů. *Kamenné kříže Čech a Moravy*. Druhé, doplněné vydání. Praha : Argo, 2001. s. 345.

se v obci udržely až do roku 1945. Dnes však většina občanů Horní Hynčiny o existenci křížového kamene nemá vůbec ponětí.

II. kříž

Poloha: Kříž stojí ve svahu naproti domu č. p. 1 na pravém břehu vyschlého potoka na začátku obce Horní Hynčina na pravé straně silnice z Pohledů do Březové nad Svitavou.

Popis: Nesouměrný pískovcový křížový kámen s reliéfem latinského kříže natočený na východ. Asymetrie kříže způsobuje chybějící část na pravé straně kříže. To mohlo být způsobeno buď výběrem již nesouměrného kamene, nebo ulomením části kříže před velmi dlouhou dobou, protože povrch lomu je již výrazně zaoblený. Kámen i vyobrazený kříž je erozí obroušen do oblých tvarů. Celý kříž je pokryt množstvím lišejníku a mechu. Fotografie viz příloha obr. č. 6.

Rozměry: 80 x 58 x 20 cm

Historie: Mezi obyvateli byla ústním podáním předávána pověst, že při velké povodni byl kámen přivalen z horní části vesnice nebo z Pohledů a zachytil se v kořenech vrby. Kámen byl nalezen majitelem protějšího domu a po nalezení na kameni vyobrazeného kříže zasazen do pravého břehu dnes již vyschlého potoka. Kvůli podobnosti obou kamenů v Hynčíně byli lidé ještě utvrzeni v pravdivosti cyrilometodějské tradice. Pravdivost ani dobu vzniku této pověsti dnes již však nezjistíme.

V horní části obce se dříve prý nacházel ještě třetí křížový kámen, ten ale dnes již nejspíše neexistuje – více viz dále: Nenalezené kříže: Horní Hynčina – Pohledy, III. kříž.

Kameny jsou ve spojení s cyrilometodějskou legendou poměrně známé. Jsou zmiňovány v české i německé literatuře. Všemi třemi kameny se zabývaly Czerny²⁷ i Ledel²⁸. Z českých badatelů poskytl nejucelenější přehled ve své práci Sedlák.²⁹ Dva nalezené kameny (I. a II. kříž) jsou zmíněny i Ošancem a píše se o nich také v knize Kamenné kříže Čech a Moravy.

Obec Horní Hynčina byla založena kolem roku 1326 za vlády Přemysla Otakara II. Tato skutečnost proto vylučuje možnost původu kamenů v souvislosti s cyrilometodějskou misí, protože dříve byl na místě obce pouze hustý hvozd a téměř nikdo zde nebydlel. Kameny by tedy neměl kdo na paměť dvou věrozvěstů postavit.

²⁷ CZERNY, Alois. 1907. s. 65

²⁸ LEDEL, Karl. *Alte Steinkreuze*. Mitteilungen zur Volks - und heimatkunde des Schönhengster Landes. 1933, s. 95 – 103.

²⁹ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 44 - 47.

Jejich původ byl kromě cyrilometodějské tradice přisuzován díky jejich rozmístění hraničnímu motivu nebo pamětnímu případně smírčímu původu. Kvůli absenci jakýchkoli dějinných dokladů o původu kamenů je však dnes nemožné určit jejich pravý původ. Přesto jsou kameny významné svým proniknutím slovanských idejí mezi německé obyvatelstvo a dokladem přizpůsobení se místním tradicím.

Jaroměřice

Poloha: Kříž stojí na návsi před sousoším sv. Cyrila a Metoděje nedaleko od Úsobrnského potoka.

Popis: Mohutný pískovcový latinský kamenný kříž s pěti výraznými vertikálními rýhami na čelní straně otočené na sever. Kříž stojí v malé oplocené zahrádce a působí velmi starobyle díky jeho strhaným rysům. Fotografie viz příloha obr. č. 7.

Rozměry: 150 x 80 x 35 cm

Historie: Ke kříži se váže velmi silná cyrilometodějská tradice. V rámci Svitavska se o něm jako o prvním mluví v literatuře ve smyslu cyrilometodějské tradice a to v roce 1863. V rámci Moravy je to pak druhá nejstarší zmínka o kříži s cyrilometodějskou tradicí.³⁰

Kříži byla věnována významná pozornost jak ze strany historiků, tak církve i občanů. V literatuře je zpracováván například Czerným³¹, Františkem Hanákem, Aloisem Vojtěchem Šemberou, Benjaminem Popelkou, Vlastimilem Sedlákem³² a dalšími.

Podle pověsti zde působil věrozvěst Metoděj. Lidé, kteří se dali na křesťanskou víru, postavili na jeho památku kamenný kříž. Další pověst zaznamenaná v 19. stol. říká, že kříž je památníkem na setkání dvou velkých pánů. Rozpor existencí dvou pověstí řešil František Hanák, který obě pověsti zapsal, pomocí verze o existenci dvou křížů. První kříž měl stát u kaple Všech Svatých na návsi a měl být památkou na setkání dvou pánů, ale byl kolem roku 1830 odstraněn při rušení hřbitova a zboření hřbitovní zídky, u které stával. Druhý kříž byl těsně na břehu Úsobrnského potoka a upomínal na věrozvěsta Metoděje. Není ale vůbec jisté, jestli v Jaroměřicích opravdu existovaly dva kříže.

Alois Vojtěch Šembera navázal na Hanákovu teorii o dvou křížích. První kříž upomínající na setkání dvou významných pánů považoval za památník na přepadení olomouckého biskupa Zdíka, o čemž píše v roce 1167 český kronikář a pražský kanovník Vincenc. O pravdivosti této teorie je dnes však možné pouze spekulovat. Cyrilometodějský původ druhého kříže u potoka Šembera odmítal a dokázal jeho nesprávnost. Jiným

³⁰ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 34 - 38.

³¹ CZERNÝ, Alois. 1907. s. 69.

³² SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 34 - 38.

vysvětlením existence dvou křížů by mohlo být, že první kříž byl pouze významný náhrobní kříž. Zničení významného náboženského nebo historického symbolu by bylo na začátku 19. stol. téměř nemožné.

Alois Czerny se při studiu cyrilometodějské pověsti přiklonil ke kritickému stanovisku. Benjamin Popelka, který na Czernyho navazoval, pověst však ještě rozšířil. Podle něho na místě kříže kázali oba věrozvěstové při cestě do Čech. V tomto znění se pověst dostala do literatury a významně rozšířila. Od té doby se pověst o svatých věrozvěstech stala tradicí a v okolí se zachovala až do současnosti. Ještě dnes je kříž nazýván „Cyrilometodějský kříž“.

Rýhy na čelní straně jsou vysvětleny jako znázornění pěti ran Kristových³³. Jiné vysvětlení celkově nepravidelného tvaru kříže sahá až do doby předkřesťanské, kdy prý o kříž pohané před bojem brousili svoje meče.

Objevil se také nový názor, jehož hlavním propagátorem byl Alois Ferulík, že kříž může být poutního původu. Kříž měl být postaven pro zvýšení přitažlivosti poutního místa v 17. nebo 18. stol. hrabětem Františkem Michalem Šubířem z Chobyně. Hrabě Šubíř (1680 – 1738) byl velký vlastenec, horlivý katolík a významný ctitel sv. Cyrila a Metoděje. Je dost možné, že právě vytvoření výnosného poutního místa byl hlavní důvod ke zhotovení kříže. Hrabě Šubíř patrně kolem roku 1713 nechal zhotovit kříž, který úmyslně vypadal starobyle. Vytvořil pověst o kázání věrozvěstů v Jaroměřicích. Časem se na původ kříže zapomnělo a vytvořila se o něm nezlomná tradice o svatých věrozvěstech, která byla dále upevňována a rozšiřována.

Jedlová

Poloha: Kříž je zazděn ve hřbitovní zdi u kostela Navštívení Panny Marie v Jedlové v části obce Horní Jedlová u silnice z obce Bystré do Poličky.

Popis: Hladký kamenný kříž latinského tvaru z jemnozrnného pískovce, u paty výrazně rozšířený. Kříž je do poloviny zazděn v hřbitovní zdi a je natočený na sever. Fotografie viz příloha obr. č. 8.

Rozměry: 88 x 45 x 18 cm

Historie: Podle míry zvětralosti lze usuzovat, že se jedná o poměrně novější kříž. Je možné, že se původně jednalo o kříž náhrobní. Nezmiňují se o něm žádní z německých ani českých badatelů. Je zapsán v knize Kamenné kříže Čech a Moravy.

³³ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 36.

Lačnov – Svitavy

Poloha: Kříž stojí na severu Svitav v místní části Lačnov za silničním příkopem na pravé straně silnice

z Lačnova do Opatovce asi 150 metrů od domu č. p. 87/133.

Popis: Jednoduchý masivní latinský kamenný kříž otočený na západ. Na zadní straně a pod rameny jsou prohlubně. Fotografie viz příloha obr. č. 9.

Rozměry: 106 x 90 x 28 cm

Historie: O existenci kříže je z literatury známo, nejsou o něm však zapsány žádné pověsti a o jeho původu není známo nic. Zmiňuje se o něm Czerný³⁴ a Ošanec³⁵, je zapsán v knize Kamenné kříže Čech a Moravy.

Modřec

Poloha: Kříž stojí na pravé straně silnice z Poličky do Jedlové mezi dvěma odbočkami na Modřec.

Popis: V současnosti zde stojí replika kříže z betonu. Odlitek je tvarově i velikostně věrný původnímu pískovcovému kříži. Kříž se k patě rozšiřuje a ramena jsou zaoblena. Vrchní část kříže nad rameny je v poměru s délkou ramen velmi malá. Na čelní straně je neumělý reliéf dvou kladiv nebo sekyr. Fotografie viz příloha obr. č. 10.

Rozměry: 100 x 74 x 30 cm

Historie: Někdy v rozmezí let 2009 – 2010 byl kříž přemístěn do muzea v Poličce. Na jeho místo byla usazena replika, aby se předešlo případné krádeži.

Kříž je známý z německé literatury od Czerného³⁶. V české literatuře se o něm zmiňuje až Ošanec³⁷, je také zapsán v knize Kamenné kříže Čech a Moravy.

Podle modřeckých občanů jsou nástroje na kříži dvě kovářská kladiva. Vyprávějí si, že zde byl zabit kovářský tovaryš svým kamarádem učněm kvůli osmi krejcarům. Kříž nazývají „kovářský kříž“. Obyvatelé jedlové zase vyprávějí pověst, že na místě byl zabit bednářský

³⁴ CZERNÝ, Alois. 1907. s. 68.

³⁵ OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny na Moravskotřebovsku a Svitavsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1995, č. 5. s. 15 - 18.

³⁶ CZERNÝ, Alois. 1907. s. 72.

³⁷ OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny na Moravskotřebovsku a Svitavsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1995, č. 5. s. 15 - 18.

tovaryš, proto kříži říkají „bednářský kříž“. V Poličce naproti tomu tvrdí, že zde byl zavražděn zedník, proto ho nazývají „zedníkův kříž“.³⁸ Ať byl na místě kříže zavražděn kdokoli, jedná se nejspíše o smírčí kříž. Žádná smírčí smlouva však nebyla nalezena. Každopádně se však jedná o kříž pamětní.

Moravská Třebová

I. kříž

Poloha: Kříž stojí za plotem nad korytem Bílého potoka v zahradě statku č. p. 118 v místní části Sušice.

Popis: Nezvykle vysoký pískovcový kamenný kříž natočený na západ s nikou v horní části kříže. Na levém rameni je drobně vyryt letopočet 1765 a velká písmena L I. Fotografie viz příloha obr. č. 11.

Rozměry: 210 x 89 x 40 cm

Historie: Kříž by se měl nacházet na svém původním stanovišti. Výklenek v horní části byl do kříže vytesán pravděpodobně až druhotně. Podle vyprávění by měl být původ kříže spojen s II. křížem u č. p. 110. Nic tomu kromě lidového podání však nenasvědčuje.

II. kříž

Poloha: Kříž stojí v záhonku u posledního ze skupiny rodinných domů č. p. 110 v místní části Sušice.

Popis: Pískovcový tlapatý kamenný kříž. Na čelní straně otočené na sever je umně vytesaný reliéf Ukřižování Krista, v horní části kartuše s nápisem „INRI“, text „ANO“ a letopočet 1776 s obrácenou šestkou. U nohou Krista je nečitelný německý nápis. Na zadní straně kříže je buď nedokončený, nebo výrazně zvětralý reliéf stejného motivu jako na čelní straně. Fotografie viz příloha obr. č. 12.

Rozměry: 135 x 60 x 25 cm

Historie: Podle vyprávění by měl být původ kříže spojen s I. křížem u č. p. 11. Nápis na přední straně podle udání Czernyho zní: „*IST HIR BEGRABEN DOROHTEA WINKLERIN UND ANNA FREUTZTIN*“, v překladu tedy: „*Je zde pochována Dorohtea Winklerin a Anna Freutztin*“.³⁹ Kříž byl v minulosti použit jako náhrobek dvěma ženám, které zemřely na mor, o čemž svědčí

³⁸ CZERNY, Alois. 1907. s. 72.

³⁹ CZERNY, Alois. 1907. s. 68.

i text vyrytý na kříži. Stáří kříže je ale nejspíše ještě větší, o čemž svědčí fakt, že kříž byl podle sdělení přeměněn v náhrobek až druhotně.⁴⁰ Při použití kříže jako náhrobního kamene byl pravděpodobně přesunut, proto dnes zřejmě nestojí na původním místě. Při úpravě kříže na náhrobek vznikl téměř jistě také text na čelní straně a nejspíše i kamenicky zručně vytesaný reliéf Ukřižování, který má barokní podobu, čemuž odpovídá i vyrytý letopočet 1776.

Je možné, že nezřetelný reliéf na zadní straně kříže, podobný reliéfu na čelní straně, by mohl být poničený původní reliéf. Původní reliéf byl nejspíše tak poškozen, že na druhé straně mohl být podle původního vytesán novější reliéf.

V německé literatuře jsou kříže zmiňovány Czernym⁴¹, Ledelem⁴² a Glotzmannem⁴³. V české literatuře pak Ošancem⁴⁴, oba jsou zapsány v knize Kamenné kříže Čech a Moravy.

K jednomu z křížů, neznámo kterému, existuje podle Czerného v třebovské kronice zmínka o uzavření smírčí smlouvy v roce 1554. Podle této zmínky Markus Greczar zabil Ederlema Falzichse. Podle smlouvy měl zaplatit jistý peněžní obnos soudci, sirotkovi Falzichse a jisté Magratě, nejspíše vdově a také má nechat zhotovit kříž a postavit ho nedaleko místa zločinu.⁴⁵ Smlouva se však nemusí týkat ani jednoho z dochovaných křížů. Kříž také nemusel být Schlosserem vůbec postaven, nebo mohl být ztracen.

Pověsti spojují oba kříže v Sušicích jako upomínku jedné události. Podle pověsti se na březích potoka měli utkat dva bratři v souboji o dívku. Oba bratři se vzájemně zabili, zastřelili se šípy. Na památku této nešťastné události byli na místech smrti bratrů vztyčeny kříže. Jiná pověst vypráví o plátenickém tovaryši a jeho milé, kteří se z obavy z tureckého zajetí vzájemně zastřelili.⁴⁶ Odlišná podoba obou křížů nenapovídá, že by byly zhotoveny kvůli stejné události, jak tomu napovídají pověsti. Je ale možné, že II. kříž měl stejnou podobu jako I. kříž, ale byl později upraven do současné podoby. Pravdivost těchto pověstí však není možné nijak dokázat, je možné, že byly vytvořeny uměle.

Petrůvka

Poloha: Kříž stojí v mezi na polní trati „Na klénku“ severně od obce Petrůvka.

⁴⁰ CZERNY, Alois. 1907.

⁴¹ Tamtéž.

⁴² LEDEL, Karl. *Alte Steinkreuze*. Mitteilungen zur Volks - und heimatkunde des Schönhengster Landes. 1933, s. 95 – 103.

⁴³ GLOTZMANN, Franz. *Steinkreuze und Kreuzsteine*. Schönhengster Jahrbuch. 1991, č. 37, s. 32 - 40.

⁴⁴ OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny na Moravskotřebovsku a Svitavsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1995, č. 5. s. 15 - 18.

⁴⁵ CZERNY, Alois. 1907.

⁴⁶ GLOTZMANN, Franz. *Steinkreuze und Kreuzsteine*. Schönhengster Jahrbuch. 1991, č. 37, s. 33.

Popis: Pískovcový latinský kamenný kříž se značně zaoblenými a poměrně poškozenými rameny, který se směrem k patě kříže rozšiřuje. Spodní část pravého ramene je uštipnuta. Na čelní straně otočené na sever je vyobrazená přední část vozu, tzv. rejd. Obraz se skládá z dvou předních kol, nápravy, oje, natáčecí vidlice a váhy. Kola vyobrazeného vozu jsou umístěna do ramenou kříže. Kříž je celkově poměrně narušený erozí, vyobrazení kola na levém rameni je téměř nerozpoznatelné a celkově je rytina málo zřetelná. Fotografie viz příloha obr. č. 13.

Rozměry: 87 x 43 x 23 cm

Historie: O kříži se zmiňuje až Sedlák⁴⁷, později i Ošanec⁴⁸. Je také zapsán v knize Kamenné kříže Čech a Moravy.

Kříž je spojován s cyrilometodějskou tradicí. Podle vyprávění tudy putovali oba věrozvěstové na své cestě po Moravě. Nezřetelná rytina na kříži tuto teorii ještě podnítila. Někteří v rytině viděli staroslověnskou iniciálu M, upomínající na věrozvěsta Metoděje, jiní zase různé magické znaky.⁴⁹

Symbol vyobrazený na kříži však vede spíše k úvaze, že se jedná o tzv. formanský kříž, tedy že byl postaven na místě, kde zemřel nějaký vozka neboli forman pod koly svého vozu. Pravděpodobně se tedy jedná o pamětní kříž, který byl postaven na památku nehody. Žádné písemné doklady k tomu však nejsou a není známo, že by se kříži bylo říkalo formanský kříž. Podobné vyobrazení je možné najít pouze na I. kříži ve Svojanově. Oba kříže jsou s vyrytým obrazcem přední části vozu považovány za mimořádně ojedinělou památku v Evropě.

Radiměř

Poloha: Kříž leží v silničním příkopu na levé straně silnice z Radiměře do Pomezí před plotem u vjezdu do zahrady domu č. p. 287.

Popis: Drobný pískovcový křížový kámen nepravidelného tvaru s hlubokou rytinou kalvarijního kříže a letopočtem 1644. Kámen je v dezolátním stavu, je nasáklý vodou a porostlý vrstvou mechu. Nepravidelný tvar vrchní části kamene byl způsoben pravděpodobně již výběrem kamene. Zato spodní část byla zjevně ulomena, kámen byl tedy patrně výrazně delší. Fotografie viz příloha obr. č. 14.

Rozměry: 70 x 42 x 12 cm

⁴⁷ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 30 – 32.

⁴⁸ OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny na Moravskotřebovsku a Svitavsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1995, č. 5. s. 15 - 18.

⁴⁹ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969.

Historie: Kříž je znám již v německé literatuře, zmiňuje se o něm Czerny⁵⁰, později i Glotzmann⁵¹. Zmiňuje ho i Ošanec⁵² a je zapsán v knize Kamenné kříže Čech a Moravy.

Původně stál kámen u cesty v plotě domu č. p. 186 hluboko zahlouben a otočen k severu. Výška zde usazeného kamene byla pouze 41 cm. Podle pověsti zde za třicetileté války zemřel zajatec, kterého vlácel švédský jezdec přivázaného ke koňskému ocasu. Kámen je proto lidmi nazýván „švédský kámen“.

Podle Czernyho se kříže týká rozsudek, zapsaný ve Svitavské kronice. Je zde prý zapsáno, že roku 1543 se konal soud s Mathesem Richterem, v příčině vraždy Yokla Furnema. Mathes Richter má opuštěnému sirotkovi zaplatit 90 zlatých a drobný příspěvek kostelu. Dále má vytesat kamenný kříž, na kterém bude oznámeno, komu je určen.⁵³

Sebranice

Poloha: Kříž stojí zastavěný v zídce u č. p. 265 u cesty z Pohory na Třemošnou v místní části Karlov u informační tabule č. 7 sebranické poznávací stezky.

Popis: Pískovcový kamenný kříž zastavěný v nízké nezděné zídce. Kříž má přibližně stejně vysokou vrchní a spodní část, nejedná se tedy o latinský kříž. Na čelní straně je čitelný vytesaný text ve staré češtině: „USNL WPANv NA TOM MISTE WACLW STRITESKCI SWOBODNIC POHORSCI WE CV 69 L 1764 ROCU“. Fotografie viz příloha obr. č. 15.

Rozměry: 64 x 45 x 16 cm

Historie: Kříž podle sdělení místních občanů původně stával o několik metrů níže, ve zdi vedle domu č. p. 265 v místě, kde dnes stojí schody. Při úpravě cesty v 70. letech 20. stol. se zeď s křížem vyvalila a kříž se povaloval mezi ostatními kameny zapomenut. Naštěstí byl jedním dobrým člověkem přesunut do bezpečí na zahradu domu v Lezníku. Bez tohoto zásahu by byl kříž nejspíše zničen nebo ztracen. V zahradě na Lezníku zůstal až do roku 2008. V tomto roce se o kříži dozvěděl Spolek archaických nadšenců, o. s. ze Sebranic, který kříž zrenovoval a postavil spolu se zídkou nedaleko původního místa, kde stojí dodnes. V roce 2008 byla u kříže postavena informační tabule naučné stezky „Sebranice v historii a současnosti“, která informuje o kříži.

Tento kříž je jediný z křížů na Svitavsku, který nebyl dosud v žádné literatuře publikován. O existenci kříže je mi známo, protože stojí v mé rodné vesnici, a mohu říci, že jeho příběh stál na počátku mého zájmu o kamenné kříže.

⁵⁰ CZERNY, Alois. 1907. s. 66.

⁵¹ GLOTZMANN, Franz. *Steinkreuze und Kreuzsteine*. Schönhengster Jahrbuch. 1991, č. 37, s. 32 - 40.

⁵² OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny na Moravskotřebovsku a Svitavsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1995, č. 5. s. 15 - 18.

⁵³ CZERNY, Alois. 1907. s. 66.

Text na čelní straně převedený do současné češtiny zní: „Zesnul v Pánu na tomto místě Václav Stříteský svobodník (=rychtář) pohorský, ve věku 69 let roku 1764“. Ke kříži se podle vyprávění pamětníků váže pověst o úmrtí pohorského rychtáře. Rychtář prý jel z kopce od Lezníka se svým vozem taženým párem koní a plně naloženým dřevem. Asi v polovině kopce vyskočila zpoza stromu zahalená postava. Neznámý svým křikem splasil koně, kteří se začali hnát po cestě z kopce dolů. Vůz se převrátil a náklad zavalil nebohého rychtáře, kterému již nebylo pomoci. Podle pověsti by se tedy mohlo jednat o pamětní kříž.

Václav Stříteský, který je zmiňovaný v textu na kříži, skutečně žil a vlastnil rychtu na Pohoře. V kupních smlouvách je zapsáno, že v roce 1729 koupil rychtu od svého otce Jiřího Stříteského a v roce 1760 ji prodal svému synu Janu Stříteskému.⁵⁴ Podle textu na kříži by tedy rychtu prodal čtyři roky před svou smrtí v roce 1764.

Svojanov

I. kříž

Poloha: Kříž stojí v největší serpentíně v místě nejprudšího stoupání na silnici ze Svojanova do Borušova.

Popis: Pískovcový kamenný kříž otočený na severovýchod s uštípnutou částí pravého ramene. Na čelní straně je neobvyklá rytina přední části vozu tedy otočné nápravy neboli rejdu. Je zde zobrazena náprava, přední kola, oj a závaží. Vpravo nad levým kolem je vytesána stylizovaná lidská postava, dnes již téměř nezřetelná. Nedaleko kříže stojí informační tabule v češtině, němčině a angličtině, informující o kříži. Fotografie viz příloha obr. č. 16 a 26.

Rozměry: 108 x 60 x 17 cm

Historie: Původně kříž stával u již zaniklé cesty ze Svojanova do Žipotína. Na dnešní místo byl kříž přemístěn při stavbě silnice ze Svojanova do Borušova v roce 1922. Dlouhou dobu ležel zapomenut na současném místě, v roce 1967 byl znovu postaven. V roce 2001 byl opět nalezen ležící a zcela zapomenut, proto byl opět vztyčen a stojí dodnes. Později byla ke kříži umístěna informační tabule.

Jedná se o poměrně známý kříž, v literatuře je o něm poměrně velké množství zmínek. Z Němců ho zpracovávají Czerný⁵⁵, později Franz Seidl⁵⁶ a Oscar Czepa⁵⁷. Je zmíněn i Ošancem⁵⁸ a zapsán v knize Kamenné kříže Čech a Moravy.

⁵⁴ Zmíněné kupní smlouvy jsou uloženy v archivu v Zámrsku. Tyto informace byly zjištěny sebranickými občany, zabývajícími se pohorskou rychtou, bohužel se mi nepodařilo dohledat jejich skutečné umístění.

⁵⁵ CZERNÝ, Alois. 1907. s. 69.

⁵⁶ SEIDL, Franz. *Das Fuhrmannskreuz am Wojesberg*. Schönhengster Jahrbuch. 1996, č. 42, s. 116

Kříž je významný a zajímavý právě rytinou na čelní straně, která je u nás známa pouze u jednoho dalšího kříže a to v Petrůvce, který leží také v okrese Svitavy. Jedná se o vzácné vyobrazení i v evropském přehledu.

Podle pověsti tudy projížděl forman se svým vozem. Když se mu splášili koně, snažil se nějak zachránit, a proto podložil kolo bochníkem chleba. Kvůli tomuto rouhání ho prý stihl krutý trest, propadl se do země. Podobná pověst vypráví o vozkovi, vezoucím vůz plný pískovce, který však nemohl v kopci jet dále. Proto vozka položil chleba za kolo, aby nesjel zpět. Za toto rouhání prý otevřela země a pohltila vozku i s vozem a koňmi. V okolí se o kříži mluví jako o „formanském kříži“.

S přihlédnutím k pověsti by se dost možná mohlo jednat o pamětní kříž upomínající na nešťastnou nehodu. Nelze však vyloučit, že může jednat o smírčí kříž věnovaný nějakému zabitému vozkovi.

II. kříž

Poloha: Kříž stojí ve svahu nad náhonem bývalého svojanovského mlýna, těsně před hranicí okresů.

Popis: Mohutný pískovcový kamenný kříž přelomený pod rameny, ale nijak vyspravovaný. Ramena na spodní část nedoléhají, uražen je také kus vrchní části kříže. Strana s jednoduchou rytinou sekery (někdy mylně uváděna jako stylizovaná šibenice), původně nejspíše čelní strana je otočena do svahu směrem na jih. Fotografie viz příloha obr. č. 17.

Rozměry: 100 x 88 x 30 cm

Historie: Kříž nejspíše nestojí na původním místě, protože byl v minulosti několikrát vyvrácen a znovu usazen. V roce 1912 byl kříž renovován, při jeho usazování byla však opomenuta kresba sekery, která teď směřuje do svahu. Stejně orientován stojí kříž dodnes. Ve druhé polovině 20. stol. se na kříž zcela zapomnělo, ten byl znovu poškozen. Zdejší osadníci ho znovuobjevili rozlomený a skrytý v roští a opět ho vztyčili.

III. kříž

Poloha: Kříž stojí ve svahu pod lesní cestou ze Svojanova do Studené Loučky nedaleko druhého svojanovského kříže u náhonu.

⁵⁷ CZEPA, Oscar. *Fuhrmannkreuz und Mariensäule am Wojesberg*. Schönhengster Jahrbuch. 1991, č. 37, s. 122.

⁵⁸ OŠANEC, Jiří. *Křížové novinky*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 2001, č. 12. s. 39 - 41.

Popis: Pískovcový kamenný kříž otočený na sever, s rytinou meče (někdy mylně uváděna šavle) a dvěma křížky v ramenou (možná se jedná o stylizované bodné zbraně). Kříž je pod rameny zlomený, v místě přelomení a na zadní straně je vyspravený betonem. Vrchní část nad zlomem je výrazně více porostlá mechem a lišejníkem, zato na spodní části není téměř žádný mech. Fotografie viz příloha obr. č. 18 a 19.

Rozměry: 113 x 80 x 35 cm

Historie: Kříž byl díky svému umístění několikrát vyvrácen a poškozen při lesních pracích. V roce 1926 byl tento kříž rozlomený na tři části vykopán ze země. Kříž byl spojen dvěma železnými tyčemi, vyspraven betonem do dnešní podoby a postaven na místo nálezu, kde stojí dodnes.

II. a III. křížem se dopodrobna zabývala hlavně německá literatura. Zpracovány byly Czernym⁵⁹, Ledelem⁶⁰ a později Robertem Jerzabkem⁶¹. Poměrně podrobně je zmiňuje i Ošanec⁶²

Ústní tradice vypráví o otci, mírovském zámeckém pánovi Tobiasovi Barthovi, a jeho dvou synech. Starší ze synů Ferdinand odešel za krásnou cikánkou a s cikány se vydal do Maďarska. Když se skupina cikánů spolu s Ferdinandem vrátila po několika letech zase na Moravu, byli zde cikáni pronásledováni a vražděni. Skupina byla obklíčena a když se chtěl Ferdinand se svou zraněnou ženou dostat pryč, jeho bratr Franz po něm vystřelil. Že střelil svého vlastního bratra poznal, až když už byl mrtvý. Franz kvůli svému činu odešel do kláštera a otec Tobias se brzy na to utrápil k smrti. Podle tradice by se tedy mohlo jednat o smírčí případně pamětní kříž. Není jasné, ke kterému ze dvou svojanovských křížů cikánská pověst patří. Czerny ji spojuje s II. křížem. Po nálezu a vztyčení III. kříže u cesty do Studené Loučky je ale pověst občas spojována právě s tímto křížem. Obecně je však pověst spojena spíše s II. křížem, přestože cikánská pověst neodpovídala tehdejší interpretaci rytiny jako šibenice.

Je ale možné, že pověst nemá žádnou souvislost ani s jedním z křížů. Tento příběh o dvou bratrech a cikánech byl v literatuře často popisován, dokonce se dočkal i dramatického ztvárnění.⁶³

⁵⁹ CZERNY, Alois. s. 69 – 70.

⁶⁰ LEDEL, Karl. *Die Zigeunerkreuze bei Wojes*. Mitteilungen zur Volks - und heimatkunde des Schönhengster Landes. 1927, č. 23, s. 19 - 21. A také: LEDEL, Karl. *Alte Steinkreuze*. Mitteilungen zur Volks - und heimatkunde des Schönhengster Landes. 1933, s. 95 – 103.

⁶¹ JERZABEK, Robert. *Das Zigeunerkreuz bei Müräu*. Schönhengster Jahrbuch. 1991, č. 37, s. 40 – 41.

⁶² OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny na Moravskotřebovsku a Svitavsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1995, č. 5. s. 15 - 18.

⁶³ OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny na Moravskotřebovsku a Svitavsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1995, č. 5. s. 15 - 18.

Trstěnice

Poloha: Kříž leží v sakristii kostela Povýšení sv. Kříže v Trstěnici.

Popis: Kamenný kříž vyrobený z velmi jemnozrnného pískovce, šikmo rozlomený pod rameny s textem z obou stran. Na čelní straně stojí text: „A 1746 DNE 8 IVLIJ LVDMILA DCERA IACOBA ZAVLA ZE STRENICE“, na druhé straně pak: „FVLMINI TACTA (=zasažena bleskem) BOZE RACII MILOSTIW BITI“. Na zadní straně je kříž u paty poškozen, jeho síla je zde jen 4 – 6 cm. Fotografie viz příloha obr. č. 20 a 21.

Rozměry: 60 x 49 x 12 cm

Historie: Kříž je zmiňován Czernym⁶⁴ a Ošancem⁶⁵. Ošanec publikoval i fotku zaznamenávající tehdejší stav kříže. Czernym je kříž uváděn v souvislosti s obcí Karle. Původně totiž kříž stál na široké mezi severně od Karle, avšak na katastru obce Trstěnice. V roce 1959 byl kříž kvůli scelování pozemků přemístěn do kostela v Karli. Později byl přesunut na současné místo do kostela v Trstěnici. Ještě v roce 2001 byl kříž v jednom kuse, nejspíše v roce 2008 se při manipulaci přelomil.

Ošancovi se podařilo nalézt zmínku o události na matrice obce Čisté. 8. července 1746. Je zde zaznamenáno úmrtí dvanáctileté Ludmily, dcery Jakuba Zaula z Trstěnice, která byla zabita bleskem. Jedná se proto nejspíše o pamětní kříž.

Tržek

Poloha: Kříž stojí na pravém břehu Loučné směrem na západ od domu č. p. 35 ve vzdálenosti přibližně 300 metrů. Stanoviště kříže je velmi vzdálené od středu obce Tržek, ale leží na jejím katastru.

Popis: Jednoduchý mohutný pískovcový kamenný kříž latinského tvaru otočený na severovýchod. Hlava a zadní část pravého ramene kříže byla podle povrchu lomu před dlouhou dobou uštípnuta. V zadní části kříže je vyryt drobný latinský křížek. Fotografie viz příloha obr. č. 22.

Rozměry: 150 x 78 x 28 cm

Historie: Kříž objevil při svém bádání až Ošanec⁶⁶, jako první se zmiňuje o jeho existenci. Je zapsán také v knize Kamenné Kříže Čech a Moravy

⁶⁴ CZERNY, Alois. 1907. s. 70.

⁶⁵ OŠANEC, Jiří. *Křížové novinky*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 2001, č. 12. s. 39 - 41.

⁶⁶ OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny na Moravskotřebovsku a Svitavsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1995, č. 5. s. 15 - 18.

Podle vyprávění zdejších starousedlíků zde jeli po cestě dva sedláci s fůrami sena. Nemohli se dohodnout kde se vyhnout a vyjeli oba zároveň, vůz jednoho se převrhl a sedlák spadl do řeky, kde se utopil. Jedná se tedy o pamětní případně smírčí kříž. Toto vypravování o kříži nebylo v žádné literatuře zatím publikováno.

Višňáry

Poloha: Kříž stojí ve skupině jehličnanů u chalupy č. p. 7 v obci Višňáry.

Popis: Nezvykle slabý pískovcový kamenný kříž s uraženým levým ramenem. Text na čelní straně je zcela nečitelný, rozeznatelný je pouze letopočet 1706. Kříž je výrazně zvětralý a pokrytý množstvím lišejníků. Fotografie viz příloha obr. č. 23.

Rozměry: 105 x 54 x 10 cm

Historie: O kříži informuje až Ošanec⁶⁷. Je také zapsán v knize Kamenné kříže Čech a Moravy.

Kříž stojí nejspíše na svém původním místě. Lidová tradice ho spojuje se smrtí nějakého vojáka. Původ kříže by bylo možné zjistit po rozluštění nápisu, to je již však prakticky nemožné. A jelikož není známa žádná starší zmínka, která by se o textu na kříži zmiňovala, zůstane jeho původ i nadále záhadou.

Vranová Lhota

I. kříž

Poloha: Kříž leží na návsi obce Vranová Lhota mezi kapličkou a pomníkem padlým.

Popis: Torzo původního latinského kříže, s uraženými rameny, pouze zbytkem spodní části kříže a chybějící vrchní částí. Je zde zřetelně viditelný obraz hrotu kopí, žebřík a čtvercová prohlubeň. Fotografie viz příloha obr. č. 24.

Rozměry: 60 x 75 x 24

Historie: Původně kříž stával severovýchodně od Vranové na polní trati „Černá hora“ na nízké polní mezi. V šedesátých letech 19. stol. byl kříž poškozen ohněm, který u něho rozdělaly děti. Od té doby je kříž pouze torzem. V roce 1887 byla horní část kříže vykopána a převezena do kaple ve Vranovské Lhotě. V kapli zůstal kříž až do padesátých let 20. stol.,

⁶⁷ OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny – neuzavřená kapitola*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1999, č. 10. s. 29.

kdy byl při bílení znovu poškozen. Poté byl přesunut na své nynější místo, do parčíku mezi kapličku a pomník padlých.⁶⁸

Původ kříže je nejspíše smírčí nebo pravděpodobněji pamětní. O kříži se zachovaly pověsti vysvětlující jeho původ. Jedna z nich vypráví o kominíkovi, který šel z Vranové do nedaleké Radnice a nad vsí byl přepaden a zavražděn krátkým kopím. Na místě vraždy byl občany Vranové nebo samotným vrahem vztyčen kříž na paměť této události nebo na znamení pokání, nejsou proto ale žádné doklady.⁶⁹ Na kříž byl vytesán vražedný nástroj, tedy kopí a náradí kominíka, žebřík; čtverec měl symbolizovat dům, ke kterému je přistaven. Na tuto pověst také upomíná starý název kříže „Kominíček“. Je však možné, že tato pověst vznikla až druhotně, že byla vytvořena podle obrazců zobrazených na kříži. Jendou z interpretací je, že čtvercový útvar je otvor do komína.⁷⁰ Je také ale poměrně pravděpodobné, že tento obrazec vznikl až druhotně, protože neodpovídá svým charakterem dvěma dalším obrazcům.

Jiný typ pověsti vypráví o člověku, který byl v době hladomoru zabit a oloupen o mírku jáhelné kaše, hrachu nebo otrub, když šel z obce Radnice. Po skončení hladomoru postavili vranovští občané na upomínku této události kamenný kříž.⁷¹ Svým hrubým zpracováním by také bylo možné, že kříž vytesal a vztyčil sám vrah kvůli smíření se zavražděným. K této pověsti se také váže německý název pro kříž „das Hungernotskreuz“, který udává Czerny. Je možné, že obě pověsti mohou mít pravdivý základ, u první se mohlo zapomenout na důvod vraždy, tedy hladomor, a u druhé na povolání zavražděného.

V literatuře se o kříži zmiňují hlavně němečtí historici, z nich hlavně Czerny⁷², a to pouze stručně. Zabýval se jím ve své práci také Sedlák⁷³. V současnosti o existenci kříže Vranovští téměř nevědí. Kříž svou podobou vypadá spíše pouze jako pískovcový balvan než jako kříž a občané o něj proto nejeví zájem, přestože má velmi zajímavou minulost a zasloužil by si větší pozornost a péči.

II. kříž

Poloha: Kříž stojí na pravé straně silnice z Vranové směrem k Hraničkám, přibližně 200 m za vesnicí.

Popis: Pískovcový kamenný kříž velmi netypického tvaru, hlava kříže je zaoblена, na vrchní straně hlavy uprostřed je úžlabí. Obklopený je malou černě natřenou ocelovou ohrádkou, otočený na jihovýchod. Vrchní část na čelní straně je znatelně hladší než zbytek kříže. Kříž

⁶⁸ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 27 – 30.

⁶⁹ Tamtéž.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ CZERNY, Alois. 1907. s. 69

⁷² Tamtéž.

⁷³ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 27 - 30.

je přibližně v půli viditelně spravovaný a spodní a vrchní části kříže se jeví odlišně zbarvené. V patě na čelní straně kříže je zasazena nivelační značka. Fotografie viz příloha obr. č. 25.

Rozměry: 110 x 55 x 22 cm

Historie: Tvar kříže prošel postupem doby několika změnami, které mají pro význam kříže vysokou důležitost. Původní kříž byl latinského tvaru se značně zaoblenými a zkrácenými rameny a čtyřmi záhadnými důlky uprostřed ramen. Není známo, jestli kříž stojí na svém původním místě, ale je to pravděpodobné. Původně měl stát na pozemku obce, bývalém pastvisku v údolí řeky Třebůvky u staré cesty. Je možné, že byl pouze posunut při rozšiřování silnice. Důlky na čelní straně kříže pravděpodobně vznikly již při zhotovení kříže. Původ této rytiny dosud nebyl uspokojivě vysvětlen, podobná rytina se nalézá na jednom kříži v Berlíně a na pilíři chrámu v Olomouci. Je možné, že čtyři důlky mohou zobrazovat některý z mnoha středověkých symbolů. Tento tvar pak přetrval do 60. let 19. stol., kdy byl těsně pod rameny rozlomen povelozem, který na něj najel, když se splašili koně.⁷⁴

Pověst zapsaná Aloisem Czerným a rozšířená mezi zdejším obyvatelstvem označuje kříž jako památník napoleonských válek. Na místě kříže měli být pochováni francouzští vojáci, podle toho vzniklo jeho pojmenování „francouzský kříž“.⁷⁵

Po rozlomení kříže někdo ulomenou vrchní část kříže usadil do země vlevo vedle stély, avšak obráceně, vrchem do země. V této podobě kříž zůstal téměř padesát let. Díky působení cyrilometodějské tradice však lid zapomněl na francouzský původ kříže a proto kříž v druhé polovině 19. stol. dostal novou podobu. Při renovaci kříže byla zcela změněna jeho původní podoba. Stéla zůstala zachována, vrch byl však přitesán z jiného kamene.⁷⁶ Vzniklý tvar má na české poměry velmi netypickou podobu. Tento tvar v podstatě zůstal zachován až do dnešní doby.

Po renovaci byl kříž natřen na bílo, opatřen nápisem: „*Svati Cyrile a Medhude, orodujte za nás*“ a obehnán nízkým ocelovým plotem. Nátěr a nápis na kříži byl obnovován vranovskými občany. Na zadní straně kříže stál nápis: „*Opraveno 2. 7. 1921*“, ten byl ale později pravděpodobně odstraněn. Po první světové válce byla do kříže zabudována nivelační značka. Roku 1936 byl nápis na přední straně kvůli zkomolenému jménu druhého apoštola změněn na: „*Svati Cyrile a Metoději orodujte za nás*“. Tento nápis zde vydržel zhruba 20 let.⁷⁷

Misijní původ kříže se stal již tradicí, podle vypravování lidu měl na místě kázat a křtít sv. Cyril a podle něho byl kříž nazván „Cyrilek“. Na začátku 20. stol. se ke kříži na svátek Cyrila i Metoděje vypravovalo z Vranové procesí a u kříže se konávala pobožnost a kázání. Po roce

⁷⁴ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 22 - 27.

⁷⁵ CZERNÝ, Alois. 1907. s. 68 – 69.

⁷⁶ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 22 - 27.

⁷⁷ Tamtéž.

1939 byly průvody ke kříži omezeny, obnoveny byly po druhé světové válce, v padesátých letech však definitivně zanikly.

V roce 1967 byl kříž opatřen novým nápisem: „*Sv. Cyrile a Metoději – dědictví otců zachovej nám pane*“. Ideologie nápisu byla však některými občany vykládána odlišně od původního záměru, dědictvím otců někteří lidé chápali soukromé vlastnictví, proto byl nápis zabílen a takto zůstal až do roku 1969. V tomto roce byl kvůli putování ostatků sv. Cyrila opět kříž opatřen původním nápisem: „*Svatí Cyrile a Metoději orodujte za nás*“. V současnosti kříž nenese žádný nápis a je bez nátěru.⁷⁸

Oběma kříži se zabýval, Czerný⁷⁹ i Ledel⁸⁰, z české strany pak Sedlák⁸¹ a Ošanec⁸². Oba kříže jsou zapsány v knize Kamenné kříže Čech a Moravy.

Původ kříže není znám, je možné, že se jednalo o smírčí kříž, starý náhrobní kříž nebo že zde byli opravdu pochováni francouzští vojáci z napoleonských válek. Na místě bývalého pastviska možná stával starý vranovský hřbitov, v 19. stol. zde byly dokonce nalezeny lidské kosti, zbytky oděvů a zetlelé části dřevěných prken.⁸³ Při rozšiřování silnice v letech 1942 – 1943 zde však nebylo nalezeno nic.⁸⁴

⁷⁸ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 22 - 27.

⁷⁹ CZERNÝ, Alois. 1907. s. 68 – 69.

⁸⁰ LEDEL, Karl. *Alte Steinkreuze*. Mitteilungen zur Volks - und heimatkunde des Schönhengster Landes. 1933, s. 95 – 103.

⁸¹ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 22 - 27.

⁸² OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny – neuzavřená kapitola*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1999, č. 10. s. 29.

⁸³ CZERNÝ, Alois. 1907

⁸⁴ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 22 - 27.

Nenalezené kříže

Kříže v této části jsou známy z literatury, ale jejich současné umístění se mi nepodařilo nalézt. Většina z nich již téměř jistě neexistuje. Uvádím je zde pro představu o počtu křížů v minulosti.

Gruna

Západně od Gruny, u spojovací cesty do Linhartic, na parcele louky č. 426 stával na jihovýchod otočený kamenný kříž se silně poškozenými rameny. V literatuře kříž popisuje, spolu s kresbou pouze Czerný⁸⁵, a později v návaznosti na něj Ošanec⁸⁶. Kříž je také vyobrazen v jednom z vydání knihy Kamenné kříže Čech a Moravy, ve druhém, rozšířeném vydání je však kresba nesprávně přiřazena ke kříži v Linharticích. Kříž měl podle Czerného rozměry 116 x 44 x 24 cm, nahoře šířku 25 cm, u paty 50 cm. Podle Czerného kresby se jedná o klínový kamenný kříž s mírným vykrojením ramen a hlavy, na přední straně je vyryta šavle.⁸⁷ Z lidové slovesnosti se o původu kříže žádnému z badatelů nepovedlo nic zjistit. V roce 1950 se kříž podle sdělení místních občanů již na svém místě nenacházel, proto musel zmizet někdy v první polovině 20. stol.

Horní Hynčina – Pohledy

III. kříž

Kříž je v literatuře zmiňován Czerným a později Sedlákem. Czerný píše, že se podle lidového vyprávění se v horní části obce, směrem k Pohledům nacházel třetí křížový kámen, podobný dvěma dalším ve stejné obci, spojený také s cyrilometodějskou tradicí.⁸⁸ Zmínka o kříži byla zaznamenána Czerným i Havelkou, ale přestože po něm oba usilovně pátrali, nepodařilo se jim ho nalézt. Tedy již na konci 19. stol. byl nezvěstný.⁸⁹

⁸⁵ CZERNÝ, Alois. *Alte Steinkreuze und Kreuzsteine aus der Umgebung von Mährisch-Trübau und Zwittau*. Mitteilungen der K.K. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale. 1895, XXI, s. 74 - 80.

⁸⁶ OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny na Moravskotřebovsku a Svitavsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1995, 5, s. 15 - 18.

⁸⁷ CZERNÝ, Alois. 1895. s. 69.

⁸⁸ CZERNÝ, Alois. 1907. s. 66.

⁸⁹ SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969. s. 46 – 47.

Hradec nad Svitavou

Ve staré svitavské kronice je podle Czernyho⁹⁰ německy zapsána zmínka, spojená s tímto křížem, jedná se o smírčí smlouvu. V kronice je podle Czernyho zkráceně v překladu zapsáno následující: „V roce 1534 zabil Benesch Albl z Hradce nad Svitavou jeho souseda Lukase Gerischera. Svitavský soud vyhlásil o tomto zabítí v roce 1543 druhého dne v týdnu na Matěje apoštola („anno 1543 feria secunda an matei apostel“) následující: Benesch Albl se zavazuje k zaplacení 50 marek v penězích, a sice do příštího dne svatého Michala 4 marky a všechny následující dny svatého Michala po čtyřech 4 markách tak dlouho, dokud nebude ustanovená suma splacena; kromě toho 2 marky na pohřební plátna, ve dvou splátkách v následujících dvou dnech svatého Gregoriana a 3. dubna stravu na pohřební hostinu pro přátele zesnulého.“ Za trest měl Albl také povinnost darovat na velikonoce 10 liber, a sice ročně dvěma farám (5 liber kostelu ve Svitavách a 5 liber v Hradci nad Svitavou). V Hradci nad Svitavou měl ode dne soudu do dne svatého Václava, postavit kamenný kříž.⁹¹ Jestli byl kříž opravdu postaven není známo, žádné potvrzení o tom neexistuje.

Janůvky

Podle Czernyho ležela vedle spojovací cesty vedoucí k okresní ulomená část kříže vedle stojícího torza. Rozměry prý kříž měl 70 x 57 x 25 cm.⁹² Nejsou zaznamenány žádné pověsti týkající se kříže, proto není znám původ kříže. Osud kříže je dnes neznámý.

Květná

V Květné u vstupu na hřbitov měl podle sdělení Czernyhobýt zazděn kříž o rozměrech 120 x 61 x 36 cm. Na čelní straně otočené na západ stálo napsáno: „Anno dom 1545 obyt honestus vir Johannes judicis filius Ketzeldor“, v překladu tedy: „Léta páně 1545 zemřel uctíváný pan Johannes syn rychtáře z Koclířova.“⁹³ Kříž se v průběhu 20. stol. buď ztratil, nebo byl odcizen, protože Czerny se o něm zmiňuje ve své práci v roce 1907 jako o existujícím ale občané Květné o kříži již nic nevědí.

⁹⁰ CZERNY, Alois. *Cyrrill und Methud Kreuze*. Sagen aus dem Schönhengster Land. Mährisch Trübau (Moravská Třebová), 1905, s. 17 - 22.

⁹¹ CZERNY, Alois. 1905.

⁹² CZERNY, Alois. 1907. s. 68.

⁹³ CZERNY, Alois. 1907. s. 70.

Linhartice

Podle Czernyho⁹⁴ a Glotzmanna⁹⁵ se je ve svitavské městské kronice zapsána zmínka, o možné existenci kříže. Podle této zmínky z roku 1558 uzavřel Nikodem Schlosser smírčí smlouvu za vraždu Adama Schlossera, zavražděného u Linhartic. Za tento čin měl vdově zaplatit peněžní obnos a na památku postavit na místě zločinu kamenný kříž. Tento kříž se ale u Linhartic již nenachází i Czerny se o kříži nezmiňuje jako o existujícím. Kříž se buď časem ztratil, nebo nebyl vůbec postaven, to již dnes ale těžko zjistíme.

Opatov

I. kříž

V Opatově u mlýnského náhonu stál podle Czernyho pískovcový kamenný kříž o rozměrech 140 x 65 x 25 cm. Označoval prý místo, kde se svým spřežením zahynul vozk.⁹⁶ Jedná se tedy nejspíše o pamětní kříž. V současnosti je kříž nezvěstný, zmizel pravděpodobně někdy v průběhu 20. stol.

II. kříž

Ve stejné obci naproti kostelu sv. Jana Nepomuckého se v zahradní zdi nacházel druhý kamenný kříž. Podle Czernyho měl kříž údajně ulomená ramena, byl vysoký 63 cm, bez ramen široký 25 cm a ramena měla délku 59 cm. Váže se k němu pověst, že zde ve třicetileté válce byl zastřelen sedlák.⁹⁷

Oba kříže nejspíše zmizely někdy v první polovině 20. století, protože se o nich Czerny zmiňuje v roce 1907, ale místní občané o existenci křížů dnes již nevědí.

Radkov

Další křížový kámen by měl stát nebo ležet v malém dolíku v Radkovském lese východně od Radkova na lesní parcele č. 414.⁹⁸ Ani po opakovaných pokusech se mi však kámen nepodařilo nalézt. Podle sdělení místních občanů by se měl ale na svém místě stále nacházet. Alespoň v roce 2001 kámen ještě na svém místě byl, protože Ošanec publikoval jeho fotografie⁹⁹. Fotografie viz příloha obr. 27 a 28.

⁹⁴ CZERNY, Alois. 1895.

⁹⁵ GLOTZMANN, Franz. *Steinkreuze und Kreuzsteine*. Schönhengster Jahrbuch. 1991, č. 37, s. 32 - 40.

⁹⁶ CZERNY, Alois. 1907. s. 67.

⁹⁷ Tamtéž.

⁹⁸ CZERNY, Alois. 1907. s. 66 – 67.

⁹⁹ OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny potřetí*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1998, č. 9. s. 20.

O kameni psal Czerny¹⁰⁰, podrobně ho popsal Ledel¹⁰¹, zmiňuje se o něm i Ošanec¹⁰². Kámen je zapsán v knize Kamenné kříže Čech a Moravy, je zde ale nejspíše udána zavádějící poloha.

Podle popisu a fotografií pořízených Ošancem v roce 2001, se jedná o pískovcový křížový kámen. Na čelní straně je čitelný nápis: „*GOT SEIS IR GENEDIG*“ a pod ním rytina latinského kříže. Z boku jsou vytesána písmena HHB. Na zadní straně je vyryto „*IHS*“ s drobným řeckým křížkem, jménem *MARIA*, srdcem se třemi hřebíky a německým nápisem, který zní:

„*ANNO 1700*
DEN 7 IULIUS
IST DI ABARA
BESEN x MILER
TOTER VON RAT
DAF x DESGESTO
TES x ALHIR x VE
RSCHIDEN x“¹⁰³

Podle Czernyho má stojící kámen rozměry 60 x dole 34/nahoře 30 x dole 21/nahoře 16 cm.¹⁰⁴ Písmena HHB na boku kamene jsou patrně značkou kameníka, který ho zhotovil.

Pověst vypráví, že se na tomto místě seklo při sečení mladé děvče srpem a vykrvácelo. V úmrtní matrice Městečka Trnávky byla Ledelem i Ošancem nalezena česky psaná zmínka, potvrzující pravdivost textu na kříži. Je zde zapsáno: „*Z Radkova dne 19. juný pochowanna gest dzera Barabara Mlinařzu Radtkowskiho. Stara. 17*“.¹⁰⁵ Z této zmínky a textu na kříži vyplývá následující: 17. června roku 1700 se sedmnáctiletá Barbora, dcera radkovského mlynáře, při sečení zranila srpem a když běžela pro pomoc, cestou vykrvácela. Jedná se tedy o jeden z mála křížů, o kterém je poměrně bezpečně znám jeho původ i příběh s ním spojený. Kámen byl tedy vztyčen nejspíše na památku nešťastného úmrtí; jedná se tedy patrně o pamětní kříž

¹⁰⁰ CZERNY, Alois. 1907. s. 66 – 67.

¹⁰¹ LEDEL, Karl. *Denksteine*. In *Mitteilungen zur Volks - und heimatkunde des Schönhengster Landes*. Mährisch Trübau, 1936. s. 104 - 105.

¹⁰² OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny potřetí*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1998, č. 9. s. 17 - 18.

¹⁰³ LEDEL, Karl. *Denksteine*. In *Mitteilungen zur Volks - und heimatkunde des Schönhengster Landes*. Mährisch Trübau, 1936. s. 104.

¹⁰⁴ CZERNY, Alois. 1907. s. 66 – 67.

¹⁰⁵ LEDEL, Karl. *Denksteine*. In *Mitteilungen zur Volks - und heimatkunde des Schönhengster Landes*. Mährisch Trübau, 1936. s. 105. A také: OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny potřetí*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1998, č. 9. s. 16 - 17.

Sebranice

Na západ od osady Vysoký Les se u úvozové cesty do Sebranic nacházel pamětní kámen připomínající smrt Josefa Kmoška z Pohory¹⁰⁶, která se udála v roce 1823. Jednalo se s největší pravděpodobností o pamětní kámen, není ale jisté, jestli to byl zároveň i křížový kámen, protože reliéf kříže či jiných rytin na kameni není doložitelný.

Pamětní kámen je jedním z nově objevených objektů, protože není zmiňován v žádné literatuře týkající se křížových kamenů. Je znám zpětně pouze ze Sebranické kroniky, kde je zmíněn ve výčtu místních památek, vzniklém díky vyhlášce památkového úřadu v roce 1926.¹⁰⁷ Další doklad existence kamene je z mapy 3. vojenského mapování z roku 1941. Pamětníci si pamatují na příběhy o vraždě na Kmoškově cestě, ale o existenci samotného kamene nevědí.

Josef Kmošek byl roku 1823 při cestě ze zábavy konající se v hostinci na Vysokém Lese bodnut Václavem Mrázem do krku a zemřel na následky zranění druhého dne. Vrah Václav Mráz, povoláním krejčí, se prý zmýlil, údajně zamýšlel usmrtit jistého Kopeckého z Pohory č. p. 23. Za svůj čin byl Mráz doživotně odsouzen a zemřel na galejích. Smrtí Josefa Kmoška vymřel rod Kmošků z Pohory č. p. 21 po meči.¹⁰⁸ Je možné, že kámen byl postaven vrahem na výraz smíru, mohl by to tedy být jeden ze smírčích kamenů, ale žádný doklad podporující tuto teorii se mi nepodařilo dohledat.

Každé hospodářství na Pohoře mělo pruh polí vedoucích směrem k Vysokému Lesu, a každé hospodářství mělo také vlastní cestu vedoucí podél těchto polí. Napadení Josefa Kmoška se událo na jedné z cest zvané Kmoškova. Cesta byla takto nazývána, protože patřila k hospodářství rodiny Kmoškových z č. p. 21. Tato cesta byla v určitých úsecích tvořena úvozem, až čtyři metry hlubokým. Trasa Kmoškovy cesty se dnes přibližně překrývá s trasou silnice vedoucí ze Sebranic do osady Vysoký Les, která byla postavena někdy v 70. letech 20. století, přičemž nejspíše zmizel i samotný pamětní kámen.

Svitavy

Ve Svitavách, v místní části Lány na cestě ze Svitav do Kamenné Horky stával na sever otočený kamenný kříž, který je dnes ale nezvěstný. Podle Czernyho měl rozměry 80 x 70 x 33 cm. Váže se k němu prý cyrilometodějská tradice. Již v době Czernyho kříž u cesty do Kamenné Horky ještě stál.¹⁰⁹

¹⁰⁶ Pohora je místní část Sebranic, původně se jednalo o samostatnou obec.

¹⁰⁷ Osobní archiv, *Kronika obce Sebranice s osadou Třemošná od roku 1829*, str. 59.

¹⁰⁸ STŘÍTESKÝ, Václav. Zápisky důležitějších událostí. In: HOVORKA, Karel. *Sebranice a obce přifařené*. Polička, 1892, nečíslováno - rok 1823. V držení Václava Zindulky, Sebranice č. p. 22.

¹⁰⁹ CZERNÝ, Alois. 1907. s. 67 – 68.

Kříž se objevuje v literatuře popsán Czernym¹¹⁰, Glotzmannem¹¹¹ a Ošancem¹¹². I když není jeho existence v současnosti potvrzena, je zapsán v knize Kamenné kříže Čech a Moravy.¹¹³

Jedná se o jeden z mála křížů, u kterých je možné poměrně jistě určit jejich původ. Podle Czerného se totiž ve svitavské kronice vyskytuje zmínka z roku 1585. Tato zmínka mluví o trestu Jakoba Weydnera ze Svitav, který toho roku zabil Gilga Frepjera, tedy zaznamenává obsah smírčí smlouvy. Jako odčinění musel vdově a sirotkovi po zavražděném zaplatit 200 tolarů a sice: 20 tolarů hned, 30 ke dni sv. Michaela a potom každý rok k tomuto dni 10 tolarů tak dlouho, dokud nebude určená částka splacena. Na památku měl také postavit kamenný kříž na místo zločinu.¹¹⁴ Podle Glotzmanna se měl také navíc Weydner na znamení pokání plazit následujících osm sobot se svíčkou v ruce kolem hřbitova.¹¹⁵ Podle Czerného existuje poznámka z pozdějších let po soudu, potvrzující skutečné postavení kříže.

Třebořov

V Třebořově se v minulosti nacházely podle Czerného tři kříže, z toho dva křížové kameny. Žádný z nich se však do dneška nedochoval. Křížemi se zabývá Czerný¹¹⁶, Ledel¹¹⁷ i Ošanec¹¹⁸. U místního obyvatelstva jsou kříže téměř neznáme a nikdo se o ně nezajímá.

I. kříž

Czerný se zmiňuje o křížovém kameni, který původně stával u polní cesty vedoucí od statku č. p. 100.¹¹⁹ Někdy po roce 1936 byl přesunut k obecnímu úřadu, kde zůstal zapomenut. V roce 1998 byl objeven a doslova prý vykopán ze země Ošancem, který také zveřejnil jeho fotografii.¹²⁰ Fotografie viz příloha obr. 29. Od obecního úřadu ho někdo podle sdělení místních občanů nejspíše před třemi roky ukradl.

¹¹⁰ CZERNÝ, Alois. 1905. a CZERNÝ, Alois. 1907.

¹¹¹ GLOTZMANN, Franz. *Steinkreuze und Kreuzsteine*. Schönhengster Jahrbuch. 1991, č. 37, s. 32 - 40.

¹¹² OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny na Moravskotřebovsku a Svitavsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1995, č. 5. s. 15 - 18.

¹¹³ Kolektiv autorů. *Kamenné kříže Čech a Moravy*. Druhé, doplněné vydání. Praha : Argo, 2001. s. 345.

¹¹⁴ CZERNÝ, Alois. 1907.

¹¹⁵ GLOTZMANN, Franz. *Steinkreuze und Kreuzsteine*. Schönhengster Jahrbuch. 1991, č. 37, s. 32 - 40

¹¹⁶ CZERNÝ, Alois. 1907. s. 66

¹¹⁷ LEDEL, Karl. *Denksteine*. In Mitteilungen zur Volks - und heimatkunde des Schönhengster Landes. Mährisch Trübau, 1936. s. 102 - 106.

¹¹⁸ OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny potřetí*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1998, č. 9. s. 17 - 18.

¹¹⁹ CZERNÝ, Alois. 1907. s. 66.

¹²⁰ OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny potřetí*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1998, č. 9. s. 17 - 18.

Jednalo se o pískovcový na výšku postavený křížový kámen s reliéfem latinského kříže a německým textem na čelní straně. Kříž zapsán v knize Kamenné kříže Čech a Moravy, zde jsou udány následující rozměry kříže: 127 x 51 x 20 cm.¹²¹

Německý text na kameni podle zní:

„ANNO 16 60 AM
10. JVLI WAR SO
NNABEND DER 7 BR
ÜDERTAG 3 VHR NA
CHMITTA G 3. ST. LVC
AS HART MAN VON
TRIBENDO RF SAMBT 2
ROSSN AV F DISER ST
ELDVRC H EINEN
DONER(SCHLA)G ERSCHLA
GEN GOTT GNAD“¹²²

V překladu: „Anno 1660 10. července v sobotu na Sedm bratřím ve tři hodiny odpoledne Lucas Hartman z Třebařova spolu se dvěma koňmi byl na tomto místě bleskem usmrčen“.

Podle textu na kameni se skoro určitě jedná o kříž pamětní, který upomíná na nešťastnou nehodu sedláka usmrčeného bleskem, když se pravděpodobně vracel s koňmi z pole. Ledel píše, že zde byl usmrčen Alois Just padající jedlí do které uhodil blesk. V úmrtní matrice Starého Města dokonce o neštěstí našel německy zapsanou zmínku z roku 1660, která v překladu zní: „Třebařov na Sedm bratří: 12. července Lucas Hardmann z velké části Třebařova byl pochován, protože v sobotu když při krupobití utíkal, byl o půl čtvrté odpoledne usmrčen bleskem spolu se dvěma koňmi.“¹²³ Je zvláštní, že Czerny neudává jméno Lucas, ale Mathias.¹²⁴

II. kříž

Czerny udává, že další křížový kámen původně stál na křižovatce cest od Třebařova do Starého Města u stoupání ke kostelu. Při rozšiřování cesty v roce 1880 byl přemístěn k mostu přes zdejší Třebařovský potok na zahradu domu č. p. 222.¹²⁵ V první polovině 19. stol. ale kříž zmizel.

Podle Czernyho se jednalo o pískovcový křížový kámen o rozměrech 71 x dole 40/nahoře 25 x 14 cm. Na čelní straně byl nezřetelný text. Vrchní část kamene byla

¹²¹ Kolektiv autorů. *Kamenné kříže Čech a Moravy*. Druhé, doplněné vydání. Praha : Argo, 2001. s. 345.

¹²² LEDEL, Karl. *Denksteine*. In Mitteilungen zur Volks - und heimatkunde des Schönhengster Landes. Mährisch Trübau, 1936. s. 104.

¹²³ LEDEL, Karl. *Denksteine*. In Mitteilungen zur Volks - und heimatkunde des Schönhengster Landes. Mährisch Trübau, 1936. s. 102 - 106.

¹²⁴ CZERNY, Alois. 1907. s. 67

¹²⁵ Tamtéž.

odlomena, proto začátek textu chybí. Dále bylo možné přečíst: „*erschlagen worden Got verlenh um int unss allen fröhliche Aufferstehung zum*“ ve volném překladu tedy: „byli zabiti Bože mu odpusť i nám všem“. Další text byl nečitelný.¹²⁶

Podle pověsti zde na volném prostranství umrzly dvě děti překvapené zimním nečasem jdoucí zrovna do školy.¹²⁷ Text na kříži je však v rozporu s pověstí. Podle textu, zmiňujícím se o zabití, by se původ kříže dal poměrně jistě interpretovat jako pamětní, upomínající na nějakou jinou událost. Nejsou k tomu však žádné jiné doklady.

III. kříž

Czerny se také zmiňuje o blíže neurčeném pískovcovém kamenném kříži o rozměrech 166 x 63 x 30 cm. Původně měl kříž stát u zdejší hlavní vesnické cesty, při jejím rozšiřování byl přesunut 2 až 3 metry od silnice do zahrady domu č. p. 46.¹²⁸ V roce 1904 byl kříž rozbit tehdejším majitelem Karlem Buschem. V této době kříži již chybělo pravé rameno. Busch urazil i levé rameno a obě části použil jako práh vrat ve stodole. Údajně byla také část kříže zazděna nad dveřmi protějšího domu č. p. 43. Bylo prý na něm vyryto těžko čitelné číslo, které se mohlo vztahovat k začátku stavby tohoto domu.¹²⁹ Dnes již nestojí jak stodola tak ani původní usedlost. Kříž je tedy nejspíše nenávratně ztracen.

Podle pověsti zde vozka zabil Žida, na znamení pokání proto musel vztyčit kříž. Mezi lidmi byl proto nazýván „židovský kříž“.¹³⁰ Pokud je pověst o kříži pravdivá, mohlo by se jednat o smírčí kříž. Nebyly však nalezeny žádné doklady podporující tuto interpretaci.

¹²⁶ CZERNY, Alois. 1907. s. 67

¹²⁷ Tamtéž.

¹²⁸ CZERNY, Alois. 1907. s. 68.

¹²⁹ LEDEL, Karl. *Alte Steinkreuze*. Mitteilungen zur Volks - und heimatkunde des Schönhengster Landes. 1933, s. 95 – 103.

¹³⁰ Tamtéž.

Závěr

V současnosti, na podzim roku 2010, bylo mnou v okrese Svitavy nalezeno 23 křížů. Ze seznamu vytvořeného Czernym v roce 1907 se z křížů stojících na území okresu Svitavy dochovalo 14 ze zaznamenaných 24. Ve srovnání s evidovanými kříži v knize Kamenné kříže Čech a Moravy vydané v roce 2001 byl ztracen kříž v Třebařově a osud kříže v Radkově je prozatím neznámý, podařilo se mi nalézt dva v této knize nezmiňované existující kříže, a to v Sebranicích a na Desné, a jeden již neexistující kámen v Sebranicích, což považuji za jeden z hlavních přínosů svého bádání. Takováto bilance v rámci ztracených a znovuobjevených křížích se nezdá nijak negativní, je dlouhodobým trendem, že se kříže ztrácejí, jsou kradeny, nebo ničeny. Každý kříž má vlastní historickou hodnotu, která je vsazena do vnějšího prostředí a ovlivňuje ho, proto nejde jen o číselnou statistiku, ale o každý jednotlivý kříž samotný.

Nejhodnotnější zdroj ve zkoumání historie křížů mi poskytla především práce Aloise Czerného. Čerpání z této německé literatury bylo však poměrně obtížné, protože tyto texty jsou psány švabachem a zastaralou němčinou, což obnášelo relativně náročný překlad do češtiny. Pomoc při vlastním hledání křížů mi poskytla hlavně kniha Kamenné kříže Čech a Moravy.

Možnosti dalšího bádání v rámci této problematiky na Svitavsku vidím především v dohledání historických pramenů, tj. dokladů o původu vzniku křížů. Kamenné kříže jsou významným svědkem naší minulosti a já se jimi budu i v budoucnosti zabývat a i nadále budu sledovat jejich osud.

Pokud se nezmění vztah ze strany dnešního člověka k takovýmto památkám, je jejich budoucnost velmi nejistá. Mohu pouze doufat, že tato práce přispěje k větší povědomosti a pochopení odkazu těchto zajímavých památek, což pomůže k jejich zachování do budoucna a k navrácení jejich pozice v lidském prostředí, kterou měli v minulosti.

Seznam literatury

CZEPA, Oscar. *Fuhrmannkreuz und Mariensäule am Wojesberg*. Schönhengster Jahrbuch. 1991, č. 37.

CZERNY, Alois. *Alte Steinkreuze und Kreuzsteine aus der Umgebung von Mährisch- Trübau und Zwittau*. Mitteilungen der K.K. Zentral-Kommission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und Historischen Denkmale. 1895, XXI.

CZERNY, Alois. *Cyrrill und Methud Kreuze*. Sagen aus dem Schönhengster Land. Mährisch Trübau, 1905.

CZERNY, Alois. *Kreuzsteine und Steinkreuze*. Mitteilungen zur Volkskunde des Schönhengster Landes. 1907, č. 3.

GLOTZMANN, Franz. *Steinkreuze und Kreuzsteine*. Schönhengster Jahrbuch. 1991, č. 37.

HURYCH, František. *Kamenný křížek na Hraničkách*. Od Trstěnické stezky : Vlastivědný sborník okresu Litomyšlského a Poličského. 1924/1925, IV, č. 1.

JERZABEK, Robert. *Das Zigeunerkreuz bei Mürau*. Schönhengster Jahrbuch. 1991, č. 37.

Kolektiv autorů. *Horní Újezd u Litomyšle*. Horní Újezd, 2010.

Kolektiv autorů. *Kamenné kříže Čech a Moravy*. Druhé, doplněné vydání. Praha : Argo, 2001.

LEDEL, Karl. *Denksteine*. In *Mitteilungen zur Volks - und heimatkunde des Schönhengster Landes*. Mährisch Trübau, 1936.

Osobní archiv, *Kronika obce Sebranic s osadou Třemošná od roku 1829*.

OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny na Moravskotřebovsku a Svitavsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1995, č. 5.

OŠANEC, Jiří. *Ještě ke smírčím a pamětním kamenům na Moravskotřebovsku a Svitavsku*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1997, č. 8.

OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny potřetí*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1998, č. 9.

KAMENNÉ KŘÍŽE A KŘÍŽOVÉ KAMENY OKRESU SVITAVY

OŠANEC, Jiří. *Smírčí a pamětní kameny – neuzavřená kapitola*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 1999, č. 10.

OŠANEC, Jiří. *Křížové novinky*. Moravskotřebovské vlastivědné listy. 2001, č. 12.

SEDLÁK, Vlastimil. *Záhadné kříže*. 1969.

SEIDL, Franz. *Das Fuhrmannskreuz am Wojesberg*. Schönhengster Jahrbuch. 1996, č. 42.

STŘÍTESKÝ, Václav. Zápisky důležitějších událostí. In: HOVORKA, Karel. *Sebranice a obce přifařené*. Polička, 1892. V držení Václava Zindulky, Sebranice č. p. 22.

Přílohy

Obr. č. 1: Bohuňov
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 2: Březina
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 3: Desná
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 4: Dolní Újezd
Foto: Matěj Kmošek, 2010

KAMENNÉ KŘÍŽE A KŘÍŽOVÉ KAMENY OKRESU SVITAVY

Obr. č. 5: Horní Hynčina - Pohledy I. kříž
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 6: Horní Hynčina – Pohledy II. kříž
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 7: Jaroměřice
Foto: Matěj Kmošek, 2010

KAMENNÉ KŘÍŽE A KŘÍŽOVÉ KAMENY OKRESU SVITAVY

Obr. č. 8: Jedlová
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 9: Lačnov - Svitavy
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 10: Modřec
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 11: Moravská Třebová I. kříž
Foto: Matěj Kmošek, 2010

KAMENNÉ KŘÍŽE A KŘÍŽOVÉ KAMENY OKRESU SVITAVY

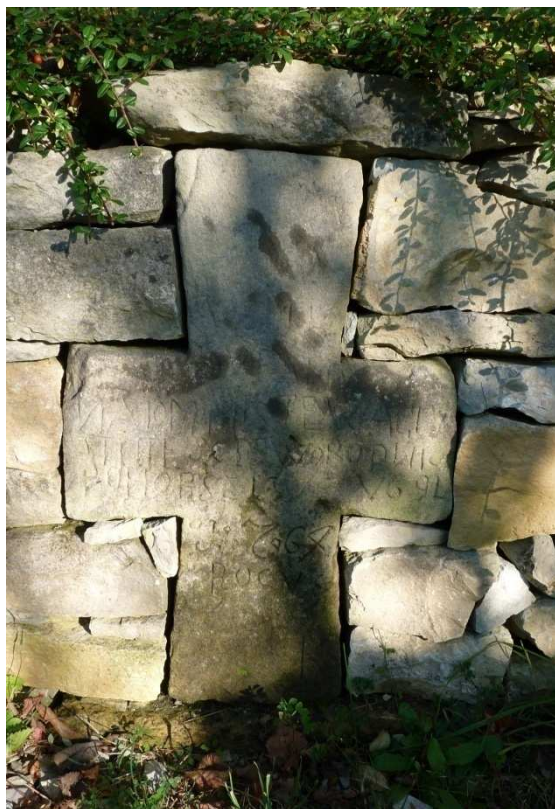
Obr. č. 12: Moravská Třebová II. kříž
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 13: Petrůvka
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 14: Radiměř.
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 15: Sebranice.
Foto: Matěj Kmošek, 2010

KAMENNÉ KŘÍŽE A KŘÍŽOVÉ KAMENY OKRESU SVITAVY

Obr. č. 16: Svojanov I. kříž
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 17: Svojanov II. kříž
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 18: Svojanov III. kříž, strana s rytinou sekery
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 19: Svojanov III. kříž, druhá strana kříže
Foto: Matěj Kmošek, 2010

KAMENNÉ KŘÍŽE A KŘÍŽOVÉ KAMENY OKRESU SVITAVY

Obr. č. 20: Trstěnice, čelní strana kříže
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 21: Trstěnice, zadní strana
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 22: Tržek
Foto: Matěj Kmošek, 2010

Obr. č. 23: Višňáry
Foto: Matěj Kmošek, 2010

KAMENNÉ KŘÍŽE A KŘÍŽOVÉ KAMENY OKRESU SVITAVY

Obr. č. 24: Vranová Lhota I. kříž
Foto: Matěj Kmošek, 2010

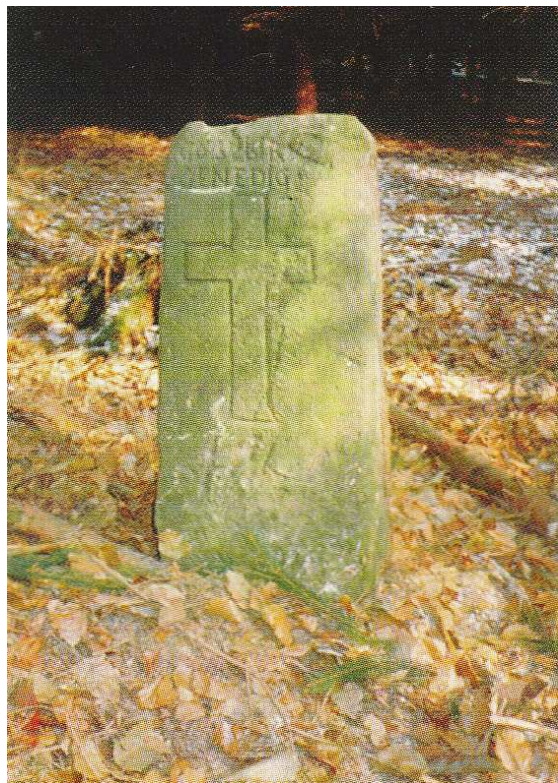

Obr. č. 25: Vranová Lhota II. kříž
Foto: Matěj Kmošek, 2010

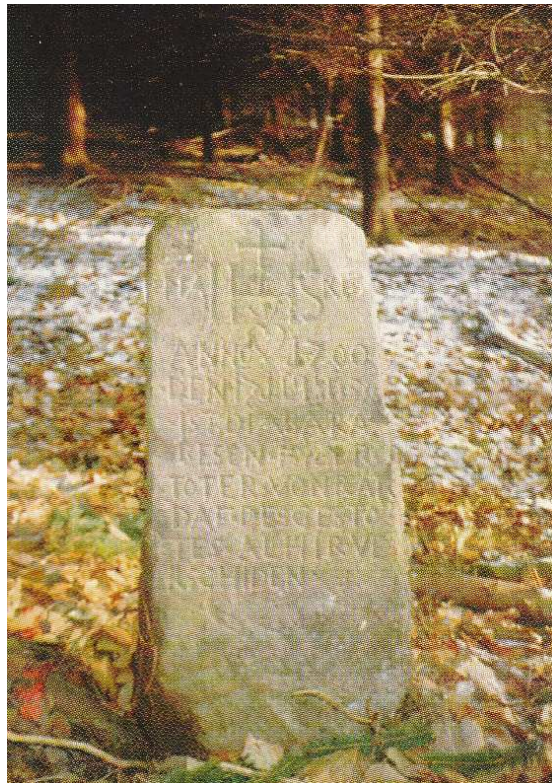

Obr. č. 26: Svojanov I. kříž, původní umístění
Foto: archiv Moravskotřebovského muzea
Převzato z MVL, č. 12, 2001, s. 41.

KAMENNÉ KŘÍŽE A KŘÍŽOVÉ KAMENY OKRESU SVITAVY

Obr. č. 27: Radkov, strana s křížem
Foto: Jiří Ošanec
Převzato z MVL, č. 9, 1998, s. 20.

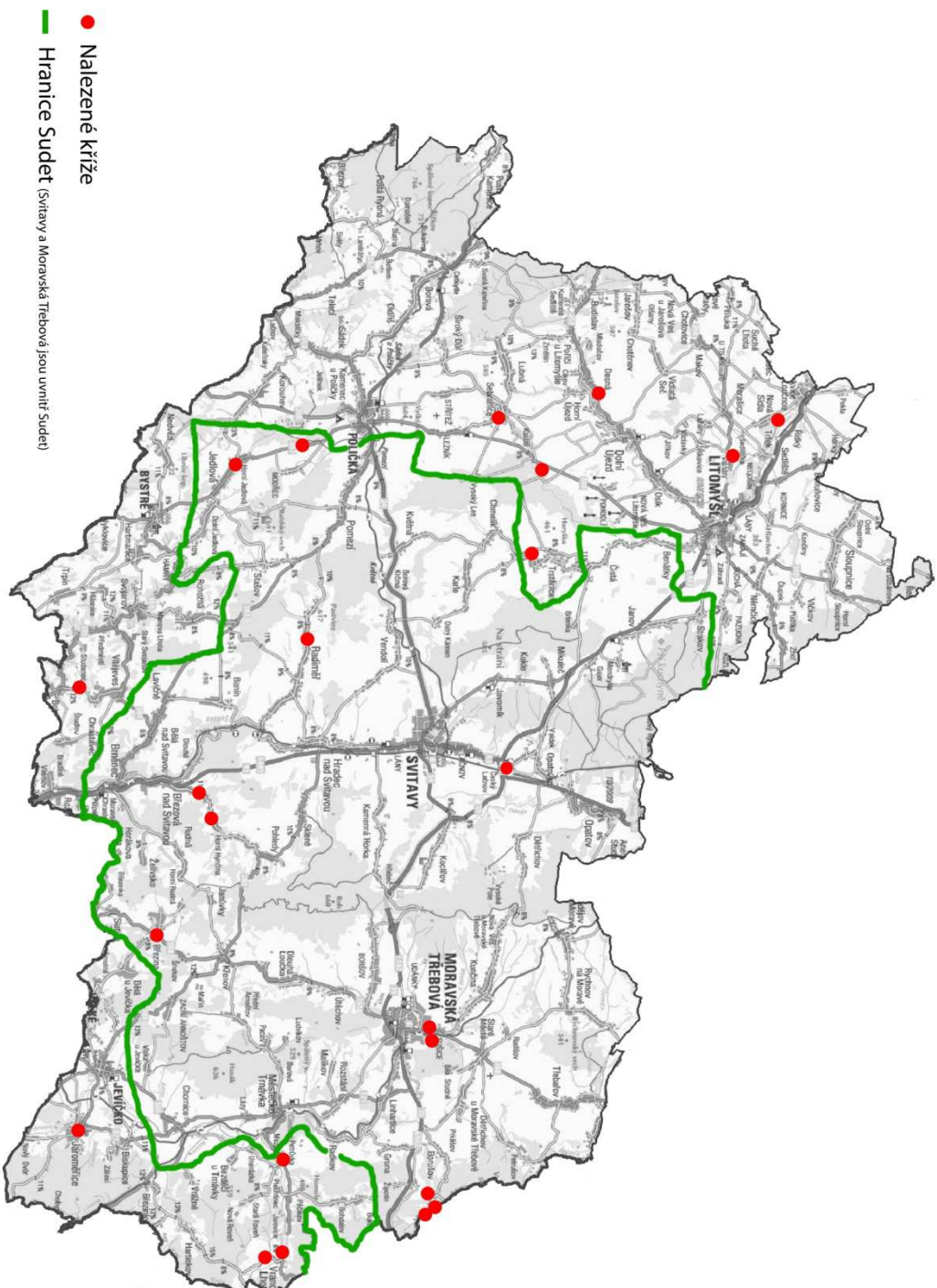
Obr. č. 28: Radkov, strana s textem
Foto: Jiří Ošanec
Převzato z MVL, č. 9, 1998, s. 20.

Obr. č. 29: Třebařov
Foto: Jiří Ošanec
Převzato z MVL, č. 9, 1998, s. 20.

KAMENNÉ KŘÍŽE A KŘÍŽOVÉ KAMENY OKRESU SVITAVY

Mapa okresu Svitavy s umístěním nalezených křížů

Zdroje: *Pardubický kraj* [online]. 2005 [cit. 2011-05-16]. Správní členení Pardubického kraje. Dostupné z WWW:

<http://195.113.178.19/html/bez_km.dll?gen-map&map=spravni>.

Schönhengstgau [online]. [cit. 2011-05-16]. Karten des Schönhengstgaues. Dostupné z WWW:

<http://www.schoenhengstgau.de/Karte_gross1.html>.